Przegląd Przyrodniczy
XV, 1-2 (2004): 77-104

Dariusz Szyra

PTAKI ZESPOŁU PRZYRODNICZO-KRAJOBRAZOWEGO „WIELIKĄT"

The birds of nature and landscape complex Wielikąt

Abstract

The nature and landscape complex Wielikąt is situated in valley of the upper river Odra, near the Moravian Gateway, in the district of Wodzisław Śląski (Upper Silesia). The aggregate area is 636.6 ha including 370.5 ha of water bodies. Systematic research was carried out in the years 2002-2004 with a total of ca. 200 inspections. In 2004 the complex was recorded in the list of bird sanctuaries of international significance and proposed for inclusion into the European Ecological Network Nature 2000. Until now 226 bird species have been recorded there, including 128 breeding or probably breeding ones. 114 species of water-mud birds were recorded. In 1992-96 the breeding water-mud avifauna of the Wielikąt ponds had 45 species while now it has 43 ones. Breeding of two species failed to be confirmed (Cormorant and Black-tailed Godwit) while one species (White-tailed Eagle) has recently begun nesting in the vicinity of Wielikąt. The numbers recorded for at least 13 species (Bittern, Mute Swan, Teal, Red-crested Pochard, Common Pochard, Tufted Duck, Moorhen, Little Ringed Plover, Green Sandpiper, Bluethroat, Sedge Warbler, Reed Warbler and Great Reed Warbler) were comparable to those recorded in the years 1982-1996. In the years 1982-2004 six species (Little Grebe, Grey Lag Goose, Gadwall, Marsh Harrier, Grasshopper Warbler and Reed Bunting) recorded increases in their numbers while decreasing tendencies were found in the case of eight species (Red-necked Grebe, Shoveler, Ferruginous Duck, Lapwing, Common Redshank, Kingfisher, Marsh Warbler, Penduline Tit).

KEY WORDS: nature and landscape complex, Upper Silesia, water and mud avifauna.

Wstęp

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Wielikąt" obejmuje kompleks dziewięciu większych i kilkunastu małych stawów hodowlanych, wraz z otaczającymi polami i łąkami, położonych w dolinie górnej Odry, koło Raciborza w woj. śląskim. Ochroną częściową teren ten objęto w 1993 r., na mocy rozporządzenia wojewody katowickiego, i był to efekt wieloletnich starań przyrodników, m.in. z Katowickiego Koła Sekcji Ornitologicznej Polskiego Towarzystwa Zoologicznego (KKSOPTZool.) oraz Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Przyrody „pro Natura". Kompleks stawowy Wielikąt został bowiem uznany za miejsce o szczególnie ważnym znaczeniu dla awifauny wodno-błotnej w Polsce (Wesołowski i Winiecki 1988, Dyrcz 1989) i wpisany na listę ostoi ptaków o znaczeniu krajowym (Gromadzki et al. 1994).

W latach 1982-83 badania ornitologiczne na stawach rybnych Wielikąt prowadził Cempulik (1985). Podał on jakościową i ilościową charakterystykę zgrupowań lęgowych wodno-błotnych *Non-Passeriformes*. Przez następnych kilkanaście lat stawy wielikąckie stanowiły obiekt systematycznych penetracji ornitologicznych prowadzonych przez ornitologów z KKSOPTZool., a najpełniejszy materiał zebrano w latach 1992-96, gdy intensywne badania nad awifauną tego terenu prowadził Szyra (2001). Ich efektem są dane jakościowe i ilościowe (dla większości gatunków). W opracowaniu tym przedstawiono aktualną sytuację ptaków wodnych oraz dokonano porównań z okresem minionym i określono zmiany, jakie nastąpiły w ciągu ostatnich 10 lat. Autor ten podaje też wcześniejsze obserwacje faunistyczne rzadszych ptaków, dokonane na stawach Wielikąt przed rokiem 1992. Nowa praca (Szyra 2003) zawiera informacje o wszystkich gatunkach ptaków wodnych, w tym notatki fenologiczne i obserwacje dużych stad (wg Dyrcza et al. 1991), uzyskane do roku 2001 włącznie.

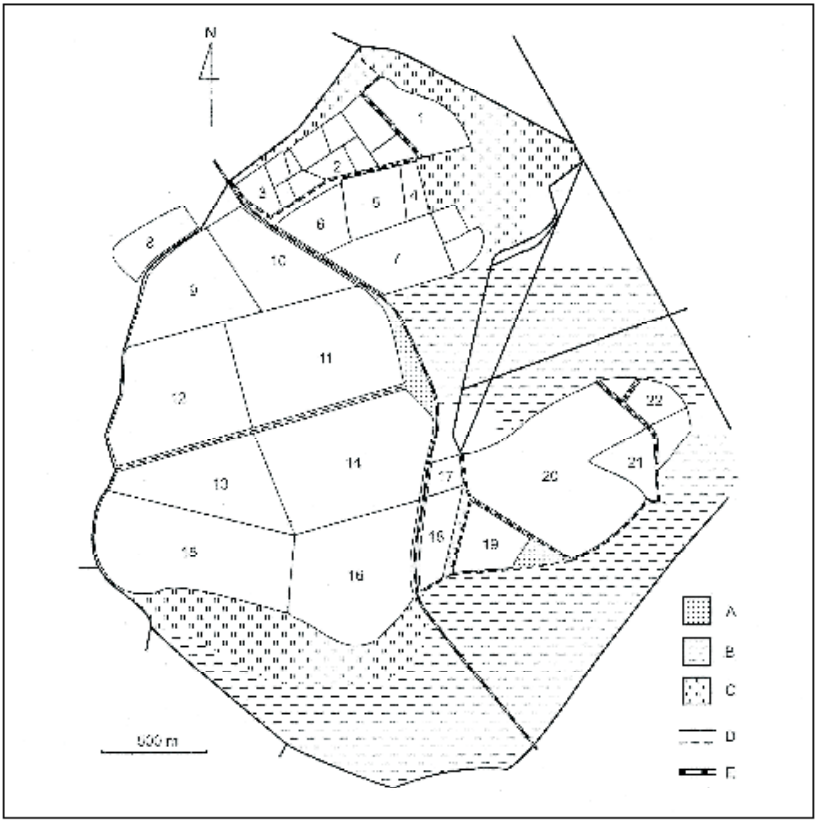
W niniejszym opracowaniu podsumowano aktualną wiedzę o awifaunie lęgowej i przelotnej zespołu przyrodniczo-krajobrazowego „Wielikąt". Opis sporządzono w oparciu o wyniki własnych badań wykonanych w latach 2002-2004, dane publikowane (Szyra 2001, 2003) oraz materiały niepublikowane udostępnione przez inne osoby. Dokonano także porównania obecnego stanu z poprzednim.

Teren badań

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Wielikąt" położony jest na południowo-zachodnim krańcu województwa śląskiego (50°02′N, 18°17′E), w gminie Lubomia, należącej do powiatu wodzisławskiego. Pod względem fizyczno-geograficznym usytuowany jest w centralnej części Kotliny Raciborsko-Oświęcimskiej (obręb makroregionu Nizina Śląska), niedaleko Bramy Morawskiej (Kondracki 1998). Od północy jego obszar przylega do terenów wsi Lubomia, od wschodu do Syryni, a od południowego zachodu do Bukowa. Na terenie zespołu znajdują się przysiółki Wielikąt i Grabówka. W odległości około 450 m na zachód od stawów przepływa Odra. Ze stawami sąsiadują pola z dominującymi uprawami zbóż, kukurydzy i rzepaku, oraz niewielki fragment łąki i pastwiska. W okolicy brak większych lasów, a najbliższe zagajniki znajdują się około 1 km na zachód. Większy kompleks leśny (500 ha) w okolicy Rogowa jest położony około 3 km na południowy wschód od „Wielikąta". Groble otaczające zbiorniki na ogół porastają drzewa liściaste, przede wszystkim dęby szypułkowe *Quercus robur*, klony – zwyczajne *Acer platanoides* i jawory *A. pseudoplatanus*, brzozy brodawkowate *Betula pendula*, topole czarne *Populus nigra*, osiki *P. tremula*, graby *Carpinus betulus* oraz olchy czarne *Alnus glutinosa*. Stare jawory i klony rosną też wzdłuż drogi polnej łączącej Wielikąt z Grabówką. Oprócz tego od strony wschodniej przylegają do ogroblowania pasy starego zadrzewienia – w większości olszowego – o łącznej powierzchni około 7 ha. Próchniejące pnie niektórych okazów i liczne dziuple są bardzo ważnym miejscem gnieżdżenia się wielu gatunków ptaków. Wśród występujących w „Wielikącie" krzewów przeważają wierzby – biała *Salix alba*, krucha *S. fragilis* i szara *S. aurita*, bez czarny *Sambucus nigra*, tarnina *Prunus spinosa*, dzika róża *Rosa canina*, jeżyna popielica *Rubus caesius*, a także kalina koralowa *Viburnum opulus* i kruszyna pospolita *Frangula alnus*. Przez środek kompleksu stawów przebiega kolejowa linia towarowa.

Stawy zasilane są wodą z potoków Syrynka i Lubomka. Do jednego ze zbiorników odprowadzane są wody kopalni „Anna" w Pszowie, stąd osadniki mułowe w części południowo-wschodniej kompleksu stawów.

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Wielikąt” obejmuje obszar 636,5 ha, a jego granice pokrywają się z linią dróg tworzących obwodnicę – rycina 1. Łączna ogroblowana powierzchnia stawów wynosi 370,5 ha, natomiast możliwa maksymalna powierzchnia lustra wody – 295,8 ha. Charakterystykę poszczególnych stawów badanego kompleksu, z uwzględnieniem parametrów wymienionych przez Borowiec et al. (1981), przedstawiono w pracy Cempulika (1985).

Ryc. 1. Mapa terenu badań. A – lasy, B – pola, C – łąki, D – drogi, E – linia kolejowa. Stawy (powierzchnia w ha): 1 – Kierszczok (7,0), 2 – Kompleks Pierwszych Przesadek (19,3), 3 – Nowik (3,0), 4 – Z Pola (2,0), 5 – Nowy (8,5), 6 – Grabowski (6,9), 7 – Razy (11,6), 8 – Łącznik (7,9), 9 – Topolowy (16,6), 10 – Cymynciok (17,9), 11 – Lubomski I (39,7), 12 – Lubomski II (32,2), 13 – Syryński IV (22,7), 14 – Syryński III (40,6), 15 – Syryński II (36,9), 16 – Syryński I (31,5), 17 – Rzymskie (2,1), 18 – Żabniok (6,6), 19 – Podymacz (7,9), 20 – Malik (39,8), 21 – Kopalniany I (6,2), 22 – Kopalniany II (2,0).

Fig. 1. Map of the study area. A – forests, B – fields, C – meadows, D – roads, E – reilway. 1-22 names of ponds (area in ha).

Wszystkie zbiorniki wodne otacza przybrzeżny pas roślinności wynurzonej o szerokości od 1 do 10 m, najczęściej jednak 2-4 m. Większe płaty szuwarów przybrzeżnych (szerokości max. 50 m) rozwinęły się przy wschodnich groblach na stawach „Malik", „Syryński III", „Lubomski I", „Cymynciok" i „Razy". Na stawach „Cymynciok" i „Syryński III" znajdują się także wyspy szuwarowe. Główną masę roślinności wynurzonej stanowi trzcina pospolita *Phragmites australis*, a następnie pałki – szerokolistna *Typha latifolia* i wąskolistna *T. angustifolia* oraz manna mielec *Glycerietum maximae* i sitowie nadmorskie *Scirpus maritimus*. Pozostałe gatunki roślin, najbardziej widoczne nad powierzchnią wody, choć występujące w małych kępach lub luźnych płatach na niektórych stawach, to wiechlina błotna *Poa palustris*, jeżogłówka gałęzista *Sparganium erectum* i kosaciec żółty *Iris pseudoacorus*. W lipcu licznie pojawiają się: kropidło wodne *Oenanthe aquatica*, rdest ostrogorzki *Polygonum hydropiper*, rdest ziemnowodny *P. amphibium* i strzałka wodna *Sagittaria sagittifolia*. Dna stawów nie napełnionych wodą przeważnie porastało ponikło *Eleocharis* sp. i rdest.

W porównaniu ze stanem z lat 1992-96 nie stwierdzono znacznych zmian w powierzchni i rozmieszczeniu płatów roślinności wynurzonej na stawach. Dość istotną zmianą jest przekształcenie łąk w południowej i północnej części zespołu przyrodniczo-krajobrazowego w pola uprawne. Niewielkie fragmenty łąk świeżych *Arrhenatheretalia* oraz pastwiska występują jeszcze w sąsiedztwie stawów „Kierszczok" i „Razy". Inną zmianą jest zarośnięcie części stawów przesadkowych gęstą roślinnością zielną, krzewami, a nawet kilkumetrowymi drzewami, w związku z nieużytkowaniem ich przez ostatnie 10 lat. Proces ten jest niekorzystny dla ptaków wodnych.

Obecnie stawy wielikąckie należą do Przedsiębiorstwa Produkcji i Hodowli Ryb Słodkowodnych w Krakowie Spółka z o.o., Oddział Wielikąt. Głównym gatunkiem hodowanym na stawach jest karp *Cyprinus carpio*, niewielką domieszkę stanowi amur *Ctenopharyngodon idella*, tołpyga *Hypophthalmichtys* sp., sum *Silurus glanis*, szczupak *Esox lucius* i inne. Produkcyjny charakter stawów sprawia, że większość jest spuszczana wiosną i jesienią w celu odłowu ryb. Niektóre, z reguły mniejsze zbiorniki, okresowo spuszczane są wiosną i latem.

W roku 2003 utworzono w „Wielikącie" 4-kilometrową ścieżkę dydaktyczną, opisaną w przewodniku Cempulika et al. (2003).

Materiał i metody

Obserwacje ptaków były prowadzone w zespole przyrodniczo-krajobrazowym „Wielikąt" w latach 2002-2004. Kontrole terenowe prowadzono od marca do końca listopada – co 5-7 dni, uzupełniając je kontrolami zimowymi. Łącznie autor przeprowadził 145 kontroli, poświęcając na każdą z nich od 3-5 (w sezonie zimowym) do 6-8 godzin (w sezonie lęgowym). Ponadto wykorzystano ciekawsze (niepublikowane) obserwacje faunistyczne innych osób, prowadzących tu w tym czasie eksploracje ornitologiczne (zob. *Podziękowania*). W sumie, uwzględniając dane innych obserwatorów, teren badań był kontrolowany około 200 razy.

Podczas badań gromadzono informacje na temat wszystkich gatunków wodno-błotnych oraz wybranych gatunków z innych grup ekologicznych, występujących na terenie „Wielikąta", ze szczególnym uwzględnieniem gatunków decydujących o istnieniu na tym obszarze ostoi (Gromadzki et al. 1994, BirdLife/EBCC 2000, Głowaciński 2001, Ptasie Ostoje 2001). Większość przedstawionych w niniejszej pracy materiałów zgromadzonych było w oparciu o zalecenia me-

todyczne zawarte w pracach: Borowiec et al. (1981), Ranoszka (1983), Cempulika (1985) oraz Czapulaka et al. (1987).

Ocenę liczebności perkozka *Tachybaptus ruficollis* przeprowadzono poprzez mapowanie osobników odzywających się w ostatniej dekadzie maja i pierwszej dekadzie czerwca, uzupełnione wyszukiwaniem gniazd. Liczebność zauszника *Podiceps nigricollis*, bąka *Botaurus stellaris*, bączka *Ixobrychus minutus*, kokoszki *Gallinula chloropus* oraz kaczek *Anatidae* oceniono na podstawie kilkakrotnych liczeń ptaków dorosłych przebywających na stawach (stwierdzenia bączków i kokoszek mapowano; za gniazdujące uznano te osobniki, które przynajmniej 2-3 razy spotkano w tym samym miejscu lub bliskim jego sąsiedztwie). W przypadku krzyżówki *Anas platyrhynchos* była ona oparta na liczbie samców, natomiast dla pozostałych kaczek na liczbie samic. Oceny liczebności łabędzia niemego *Cygnus olor*, gęgawy *Anser anser*, błotniaka stawowego *Circus aeruginosus*, a także remiza *Remiz pendulinus* były oparte w dużej mierze na liczbie znalezionych gniazd. Liczebność perkoza dwuczubego *Podiceps cristatus* i łyski *Fulica atra* uzyskano na podstawie kilkakrotnego liczenia par i zajętych gniazd w maju. W celu wykrycia stanowisk wodnika *Rallus aquaticus* i kureczek *Porzana* sp. w roku 2003 stosowano stymulację magnetofonową (Dombrowski et al. 1993). Odzywające się osobniki mapowano. Wykonano 4 liczenia wieczorne od połowy maja do połowy czerwca. W pozostałych latach stymulacji magnetofonowej nie prowadzono. W przypadku sieweczki rzecznej *Charadrius dubius*, czajki *Vanellus vanellus*, krwawodzioba *Tringa totanus*, brodźca piskliwego *Actitis hypoleucos* za kryterium lęgowości przyjmowano stwierdzenia równoczesne ptaków dorosłych i objawy zaniepokojenia (np. odwodzenie od gniazd) na widok człowieka. Liczebność wróblowych *Passeriformes* oszacowano na podstawie kartowania śpiewających samców (wykonano 6-8 liczeń podstawowych oraz 2-4 liczenia wieczorno-nocne). W odniesieniu do wszystkich gatunków terytorialnych za zajęte rewiry uznano tylko te, w których gniazdowanie było co najmniej prawdopodobne według kryteriów Polskiego Atlasu Ornitologicznego (1986). W celu wykrycia przedstawicieli rodzaju *Locustella* przeprowadzono dwie kontrole nocne na przełomie maja i czerwca. Zastosowana w niniejszych badaniach metodyka zasadniczo nie odbiega od tej, jaką stosowano w latach 1992-96 (Szyra 2001).

Przy przedstawianiu wyników obserwacji założono, że przelot wiosenny trwa od marca do czerwca, jesienny od lipca do listopada, a zimowanie od grudnia do końca lutego. Obserwacje podlegające weryfikacji uzyskały akceptację Komisji Faunistycznej.

Przegląd gatunków

Przegląd obejmuje wszystkie gatunki ptaków stwierdzone dotychczas na terenie zespołu przyrodniczo-krajobrazowego „Wielikąt” – ogółem 226 gatunków (w tym 128, których gniazdowanie według kryteriów PAO (1986) było pewne, prawdopodobne, bądź możliwe). Szerzej omówiono 159 gatunków, a pozostałe wymieniono na końcu przeglądu. Dodatkowo w tabeli 1 zestawiono dane o gniazdowaniu gatunków ptaków wodno-błotnych w latach 2002-04. Informacje z lat 1984-2001 pochodzą z prac Szyry (2001, 2003).

Symbole umieszczone przed nazwami ptaków oznaczają:
* – gniazdowanie pewne;
+ – gniazdowanie prawdopodobne;
? – gniazdowanie możliwe.

Nur rdzawoszyi *Gavia stellata*. W latach 1991-2001 cztery obserwacje pojedynczych dorosłych nurów (w maju, październiku i dwie – prawdopodobnie tego samego ptaka – w listopadzie).

Nur czarnoszyi *Gavia arctica*. W latach 90. stwierdzony dwukrotnie (łącznie trzy ptaki) w okresie wędrówki późnojesiennej.

***Perkozek** *Tachybaptus ruficollis*. W okresie badań liczebność perkozka wyraźnie wzrosła, z 35 par w roku 2002 do 52 par w roku 2004 (tab. 1). W latach 2003-04 gnieździł się na wszystkich stawach, a najwięcej par (6) stwierdzono na stawach „Malik", „Cymynciok", „Razy", „Nowy" i „Nowik". Poza okresem lęgowym spotykany cały rok z wyjątkiem zimy. Najwcześniej odnotowano 6 ptaków 30.03.04. Przelot wiosenny prawie nie zaznaczał się. Liczebność wzrastała w sierpniu, osiągając szczyt w drugiej połowie września. Wówczas na stawach stwierdzono około 160 perkozków (19.09.04). Stosunkowo wysoka liczebność utrzymywała się do końca października, np. 13.10.04 luźne zgrupowanie 52 ptaków na stawie „Kierszczok". W listopadzie było tu już tylko od kilku do 10 osobników. Najpóźniejszej obserwacji dokonano w połowie grudnia (14.12.04 – 1 ptak). W latach 90. XX wieku gniazdowało najczęściej około 30 par, a jedynie w roku 1992 liczebność była niższa – 17-19 par.

***Perkoz dwuczuby** *Podiceps cristatus*. W roku 2002 liczebność oceniono na 50-55 par, natomiast w latach 2003-04 na 74-96 par (tab. 1). Gnieździł się na wszystkich stawach, a najliczniej na stawie „Syryński I", gdzie w roku 2003 stwierdzono 16-18 par. Przebywał na stawach od początku marca do połowy listopada. Jesienią pierwsze koncentracje liczące do 120 ptaków w stadzie odnotowywano już w końcu lipca (np. 100 perkozów na stawie „Syryński IV" – 25.07.03) i były to ptaki lęgowe z młodymi. Drugi szczyt liczebności obserwowano w końcu sierpnia. W tym okresie tworzył zgrupowania do 200 osobników w jednym stadzie (na stawie „Lubomski II"), natomiast łączna jego liczebność na stawach sięgała około 450 osobników (28.08.04). Przez cały październik na stawach przebywało jeszcze ponad 250 perkozów. Liczebność gwałtownie malała w listopadzie; najpóźniejsza obserwacja: 24.11.04 – 1 osobnik. W latach 90. liczebność populacji lęgowej wahała się od 50 do około 90 par. Jednego perkoza dwuczubego stwierdzono zimą – 11.02.01.

***Perkoz rdzawoszyi** *Podiceps grisegena*. W latach 2002 i 2004 gnieździła się jedna para, a w roku 2003 dwie pary, które występowały na stawie „Cymynciok" i „Razy". W okresie wędrówek obserwowany nielicznie (do 3 ptaków). Skrajne daty: 1.04.03 – 1 ptak i 22.10.04 – 1 ptak. W latach 1992-96 corocznie gnieździło się od 2 do 4-5 par. Najpóźniejszej obserwacji tego gatunku w „Wielikącie" dokonano 10.12.00 – 1 ptak.

***Zausznik** *Podiceps nigricollis*. W latach 2002-04 corocznie gniazdowało 12-20 par (tab. 1). Pojedyncze pary występowały w rozproszeniu, a najwięcej – sześć par – gnieździło się na stawie „Syryński IV" w roku 2004. Wiosną szczyt przelotu przypadał na przełom kwietnia i maja, kiedy to maksymalnie stwierdzono do 70 osobników (27.04.04). Jesienna migracja, bez wyraźnego szczytu, słabo się zaznaczała. W danym roku większość lęgowych ptaków opuszczała stawy w połowie sierpnia, a w połowie września nie stwierdzono więcej niż kilkanaście osobników (15.09.03 i 17.09.04 – 12 zauszników). Skrajne daty obserwacji: 30.03.04 – 2 i 29.10.04 – 4 ptaki. W pierwszej połowie lat 90. liczba par lęgowych wahała się od 13 do 22, a w okresie wiosennej wędrówki maksymalnie zanotowano 116 osobników. Najpóźniej pojedynczego ptaka obserwowano 3.12.00.

Perkoz rogaty *Podiceps auritus*[1]. W dniu 26.06.05 na stawie „Lubomski II" obserwowano 1 ad. w szacie godowej (BP).

1) gatunek, stwierdzony w „Wielikącie" w 2005 roku, nieuwzględniony w podsumowaniu.

Kormoran *Phalacrocorax carbo*. Wskutek nieustannego płoszenia przez pracowników gospodarstwa rybackiego, w latach 2002-04 nie gnieździł się na terenie „Wielikąta”. Na stawach pojawiał się na początku marca, a najwcześniejszy przelot obserwowano już w lutym: 8.02.04 – 65 ptaków (AH, KH). Wiosną jego liczebność ulegała dość znacznym fluktuacjom od 30 do 130 ptaków. Zazwyczaj jednak na stawach notowano około 50 kormoranów. Liczniej występował od połowy września do końca października, kiedy to zanotowano największe koncentracje: 19.10.03 – 350 (AH, KH) i 10.10.04 – 300 osobników. Wyjątkowo duże stado, liczące 480 ptaków, obserwowano 22.10.04. Jeszcze w listopadzie był dość liczny i na stawach stwierdzano od 100 (25.11.03) do 220 kormoranów (5.11.04). Późna obserwacja: 18.12.04 – 1 ptak. Gatunek ten coraz liczniej zimuje na Odrze (Czapulak i Betleja 2001). W 1993 roku powstała na drzewach jednej z grobli kolonia, która liczyła 44 gniazda. W następnych latach – ze względu na straty w rybach – ptaki przystępujące do budowy gniazd były systematycznie przepłaszane. Płoszenie ograniczono w roku 1996 i wtedy stwierdzono 9 zajętych gniazd. W latach 90. podczas wędrówek nie był tak liczny, jak obecnie, maksymalnie obserwowano do 100 osobników, natomiast najwyższe zanotowane liczebności w latach 2000-01 wynosiły odpowiednio: 250 i 200 ptaków. Najwcześniejsza obserwacja: 21.02.98 – 120 kormoranów.

Kormoran mały *Phalacrocorax pygmeus*. 29.03.01 obserwowano jednego dorosłego ptaka.

***Bąk** *Botaurus stellaris*. W latach 2002-04 stwierdzono 2-4 stacjonarnych samców (tab. 1). Miał stałe stanowiska na stawach: „Malik”, „Syryński I” i „Razy”, w pasie trzcin o szerokości co najmniej 30 m, z oczkami wody porośniętymi pałką szerokolistną. Najwcześniej obserwowany 3.03.02 (AH, KH) i 8.03.04 – 1 odzywający się samiec, a najpóźniej – 24.11.04. Raz stwierdzono zimowanie: 30.01.04 – 1 ptak. W latach 1992-96 liczebność bąka oceniono na 2-5 samców. Poprzednio dwukrotnie – w latach 1996 i 2001 – stwierdzono zimowanie pojedynczych osobników.

***Bączek** *Ixobrychus minutus*. Najliczniej gnieździł się w roku 2004, kiedy jego liczebność oceniono na 15 par. W pozostałych latach stwierdzano 6-7 par (tab. 1). Najwcześniejsza obserwacja: 27.04.04 – 1 samiec, a najpóźniejsza: 11.10.04 – 1 ptak. W latach 80. XX wieku stwierdzono w „Wielikącie” do 16 par lęgowych tego gatunku (Cempulik 1985), a w latach 90. już tylko do 10. Różnice w liczebności mogły jednak wynikać z różnic w metodyce badań.

Ślepowron *Nycticorax nycticorax*. 26.04.03 widziano jednego ptaka. Poprzednio stwierdzony jeden raz, w roku 1990.

Czapla nadobna *Egretta garzetta*. 20.08.03 jednego dorosłego osobnika widziano w Bukowie (GC). W przeszłości stwierdzona: 24 i 27.06.84 – 1 ptak.

Czapla biała *Egretta alba*. W latach 2002-04 spotykana (30 stwierdzeń) corocznie w zmiennej liczbie, głównie w okresie polęgowym. Wiosną odnotowywana 6 razy (ogółem 15 ptaków), a najwcześniej 1 osobnika obserwowano 9.03.02. Latem odnotowana tylko 6.08.04 (1 ptak). Szczyt liczebności przypadał na drugą połowę października, obserwowano wówczas do 20 ptaków – 20.10.02. Poza tym: 5.11.04 – 17 osobników. Zimującego ptaka napotkano 4.12.04. W latach 1992-2001 stwierdzona 14 razy (max. 22 ptaki, zwykle jednak 1-4). Wyjątkowo licznie obserwowana 28.10.01 – 72 osobniki.

Czapla siwa *Ardea cinerea*. Spotykana przez cały rok. Wiosną podczas liczeń notowano od 50 do 100 osobników (31.03.02 – 50, 13.04.03 – 60, 30.03.-30.04.04 – około 100 ptaków). Jesienią szczyt liczebności wiązał się ze spuszczaniem wody ze stawów w celu odłowu karpia, co zwy-

kle następowało na przełomie października i listopada, wówczas rejestrowano największe stada czapli siwych – 25.10.02 – 220 i 5.11.04 – 250 ptaków. W okresie zimowym obserwowano skupienia liczące do kilkudziesięciu osobników (np. 30.01.03 – 10, a 10.02.04 – 50 ptaków). W latach poprzednich notowano nieznacznie wyższe liczebności, maksymalnie widziano 310 czapli (28.10.01). Licznie zimowała w roku 1998 – 300 osobników. Na terenie „Wielikąta" dwukrotnie zaobserwowano melanistyczną formę tego gatunku (Krotoski 1983, Szyra 2003a).

Czapla purpurowa *Ardea purpurea*. Wcześniej stwierdzona trzykrotnie – w latach 1984, 1996 oraz 1998 (pojedyncze osobniki).

Bocian czarny *Ciconia nigra*. Prawdopodobnie gnieździ się w pobliżu „Wielikąta", na co wskazują cztery obserwacje pojedynczych dorosłych ptaków (10.04.02, 8.05.03, 5 i 26.05.04) oraz obserwacja pary z 6 młodymi (15.06.04). Ponadto 11.10.04 widziano stado liczące 10 osobników. W latach 1991-2001 dziewięć stwierdzeń 1-2 ptaków. Gniazdowanie w sąsiedztwie stawów uznano za możliwe.

***Bocian biały** *Ciconia ciconia*. W okresie badań jedna para gnieździła się w najbliższej okolicy. Ptaki te regularnie żerowały na groblach, płyciznach stawów i na przyległych łąkach. Późna obserwacja: 22.11.03 – 1 ptak. W latach 80. i 90. corocznie gniazdowały 1-3 pary.

Warzęcha *Platalea leucorodia*. W roku 1951 zastrzelono na terenie „Wielikąta" jednego ptaka (Cempulik 1985).

***Łabędź niemy** *Cygnus olor*. W latach 2002-03 stwierdzono 7-9 par, a w roku 2004 – 10-12 par lęgowych (tab. 1). Najwcześniej pojawił się już 10.02.04 – 10 ptaków. Wiosną (marzec-kwiecień) na stawach przebywały przede wszystkim osobniki z populacji lęgowej. Liczebność łabędzi zaczynała wzrastać począwszy od maja, co związane było z przylotem ptaków odbywających pierzenie na terenie „Wielikąta". Frakcja nielęgowa populacji w latach 2002-04 liczyła od 280 do 390 osobników (dane odpowiednio dla 30.06.04 i 15.09.03). Najczęściej z początkiem grudnia, gdy stawy pokryły się lodem, ptaki odlatywały. Zimujące 4 osobniki stwierdzono 28.12.04. W ostatnich dziesięciu latach XX wieku na terenie zespołu przyrodniczo-krajobrazowego 10 par lęgowych łabędzia stanowiło maksymalną liczbę. W tym okresie stał się „Wielikąt" znany jako najważniejsze pierzowisko tego gatunku na Śląsku, gdyż pierzyło się tu od 700 do 1300 osobników jednocześnie.

Łabędź czarnodzioby *Cygnus columbianus*. Dotychczas stwierdzony tylko 3.12.94 – 1 *ad*.

Łabędź krzykliwy *Cygnus cygnus*. Obserwowany corocznie w okresie marzec-kwiecień i listopad-grudzień (15 stwierdzeń). Dwukrotnie spotkany zimą: 17.02.02 – 6 ptaków (MR) i 28.01.03 – 5 *ad*. (KH), a wyjątkowo 28.05.03 – 1 *imm*. Maksymalnie odnotowano 12 ptaków (2.04.03; DS). W latach 1990-2001 obserwowano go dwadzieścia razy, do 20 osobników (12.12.94).

Łabędź czarny *Cygnus atratus*. W okresie 26.06.–17.09.04 na „Wielikącie" przebywały dwa dorosłe ptaki pochodzące z prywatnej hodowli w Bukowie.

Gęś zbożowa *Anser fabalis*. Obserwowana corocznie na przelotach jesiennych w okresie od października do trzeciej dekady grudnia, maksymalnie do 300 ptaków (13.10.04). Podczas przelotu wiosennego była znacznie liczniejsza, maksymalnie zanotowano: 1100 gęsi – 17.02.02 (MR) i około 5000 – 23.03.03. W latach 90. występowała w mniejszych ilościach. Wiosną obserwowano do 300 ptaków, a jesienią maksymalnie zanotowano 500 osobników. Na uwagę

zasługuje wyjątkowo późna obserwacja dokonana w latach 1980.: 23.06.83 – 1 ptak (Cempulik 1985).

Gęś białoczelna *Anser albifrons*. Stwierdzona: 17.02.02 – 200 ptaków (MR), 10.02.04 – 4 ptaki oraz 19.03.04 – 5 ptaków. Jesienią odnotowana dwa razy: 5 i 24.11.04 – 2 ptaki. W latach 90. obserwowano ją dwukrotnie wiosną (do 27 ptaków) i 10 razy podczas przelotów jesiennych (maksymalnie 91 osobników).

Gęś mała *Anser erythropus*. 15.04.88 widziano jednego osobnika.

***Gęgawa** *Anser anser*. W roku 2002 liczebność gęgawy oceniono na 14 par, a w latach 2003-04 – 16-20 par. Najwięcej gniazd – pięć – znaleziono na stawie „Malik” w roku 2003. Przylot następował na przełomie lutego i marca. W kwietniu i na początku maja notowano maksymalnie do 65 ptaków (10.04.02). Jesienią była liczniejsza, przez cały październik obserwowano stada do 165 osobników, a maksymalnie stwierdzono 220 gęsi 22.11.03. Zimujące 18 gęgaw obserwowano 28.12.04. W latach 1992-2001 gniazdowało do 12 par. Wiosną notowano do 200, a jesienią do 1400 ptaków (30.10.00).

Gęś tybetańska *Anser indicus*. W okresie 28.06.–6.09.92 obserwowano jednego osobnika o niejasnym pochodzeniu (Tomiałojć i Stawarczyk 2003).

Bernikla rdzawoszyja *Branta ruficollis*. Jednego dorosłego ptaka stwierdzono 25.11.00.

Kazarka rdzawa *Tadorna ferruginea*. 17.11.02 widziano jednego ptaka (BP, AS). Jest to pierwsze stwierdzenie tego gatunku na stawach Wielikąt.

Ohar *Tadorna tadorna*. Obserwowany tylko raz: 1.04.03 – jedna para. W latach 1984-2001 stwierdzono go sześciokrotnie, a maksymalnie spotkano 9 ptaków (7.12.97).

Świstun *Anas penelope*. Obserwowany corocznie od początku marca do końca kwietnia oraz od początku września do końca października. Maksymalne zgrupowanie wiosną – 205 ptaków (25.03.03; DS), jesienią – 20 osobników (20.10.02). W latach 90. regularnie spotykany na przelotach. Maksymalnie notowano wówczas do 300 osobników wiosną i 35 jesienią. Na uwagę zasługuje obserwacja pary ptaków dokonana 15.06.97.

***Krakwa** *Anas strepera*. W latach 2002-04 jej liczebność oceniono na 25-35 par lęgowych (tab. 1). Co roku w czerwcu i lipcu widywano samice z pisklętami. Skrajne daty pojawów: 3.03.02 – 12 ptaków (AH, KH) oraz 22.11.03 – jedna para. Maksymalne zgrupowanie: 100 osobników 29.04.03. W ostatnich latach XX wieku liczba par lęgowych krakwy dochodziła do 60. Był to wyraźny wzrost w stosunku do początku lat 80., kiedy to maksymalnie gniazdowało 15 par (Cempulik 1985). Najpóźniejszej obserwacji dokonano 23.12.94 – 3 ptaki.

+Cyraneczka *Anas crecca*. W latach 2002-03 stała obecność dorosłych ptaków w sezonie lęgowym wskazuje na możliwość gniazdowania dwóch par. Prawdopodobnie lęgową parę obserwowano również w maju i czerwcu 2004. Przelot wiosenny rozpoczynał się z początkiem marca i trwał do końca kwietnia. Wiosną spotkano maksymalnie 50 ptaków (9.03.02). Jesienią była zdecydowanie liczniejsza, a szczyt przelotu miał miejsce na przełomie października i listopada, kiedy to obserwowano do 360 cyraneczek – 5.11.04. Dużą koncentrację zanotowano również 4.12.04 – 280 osobników. W latach 1994-96 na podstawie obserwacji ptaków dorosłych liczebność oceniano na 1-13 par. W okresie wędrówek najwyższą liczebność zanotowano 16.11.00 – 500 ptaków.

***Krzyżówka** *Anas platyrhynchos*. W latach 2002-04 gniazdowało 35-45 par (tab. 1). Występowała przez cały rok. W okresie wiosennych wędrówek notowano do 300 osobników. Zdecydo-

wanie liczniejsza jesienią, na stawach obserwowano wówczas koncentracje do 2500 ptaków – 5.11.04. Na początku lat 90. XX wieku była ona liczniejsza – gnieździła się tu w liczbie 40--70 par, a jej maksymalne koncentracje wynosiły około 3500 osobników.

Rożeniec *Anas acuta*. Cztery obserwacje wiosną (wszystkie w marcu) i trzy jesienią, zwykle 2-4 ptaków. Najliczniej odnotowany 23.03.03 – 36 osobników. W latach 1992-2001 rożeniec był nielicznym gatunkiem przelotnym. Maksymalnie obserwowano 12 ptaków.

***Cyranka** *Anas querquedula*. Na podstawie obserwacji dorosłych samic liczebność oceniono na 6 par w roku 2002 i 3-4 pary w latach 2003-04. Samicę z 6 pisklętami widziano 16.07.04. W okresie wędrówek występowała nielicznie. Najwcześniejszy przylot: 10.03.02 – 1 para (AH, KH). Wiosną maksymalne liczebności (do 32 osobników) notowano w trzeciej dekadzie kwietnia. Jesienią napotkana tylko dwukrotnie: 17.09.04 – 12 ptaków i 25.10.04 – 6 ptaków. Obserwacje z końca października w całym kraju są bardzo nieliczne (Tomiałojć i Stawarczyk 2003). W połowie lat 90. liczebność szacowano na 1-16 par. Najwcześniejsze stwierdzenie: 2.03.90 (1 samiec).

+Płaskonos *Anas clypeata*. W roku 2002 jego liczebność oceniono na 3 pary, a w latach 2003-04 – 1-3 par lęgowych (tab. 1), jednak w żadnym sezonie nie uzyskano bezpośredniego dowodu lęgu. Wiosną obserwowany od początku marca. Najliczniej występował w trzeciej dekadzie kwietnia 2004, kiedy na stawach przebywało 80 płaskonosów (25 i 27.04.). Najpóźniej zanotowany 29.10.04 (8 ptaków). W latach 1994-96 liczebność populacji lęgowej płaskonosa była wyższa i rokrocznie oceniano ją na 5-7 par. W okresie wędrówek maksymalnie obserwowano 180 osobników.

***Hełmiatka** *Netta rufina*. W oparciu o obserwacje osobników dorosłych w sezonie lęgowym oceniono, że corocznie gniazdowało 1-4 par (tab. 1). W dniach 13.07.–21.08.02 obserwowano samicę z pisklętami (AH, KH), a 16.06.03 znaleziono gniazdo z 10 jajami na stawie „Nowy". W roku 2004 stwierdzono dwie rodziny wodzące 8-9 piskląt oraz samicę z jednym pisklęciem (widywano je od 28.05. do 10.08.). Najliczniej występowała w maju 2004, na stawach wówczas przebywało do 20 dorosłych hełmiatek (5.05. – 15 samców i 5 samic). Skrajne daty: 3.03.02 – dwie pary (AH, KH) oraz 22.10.04 – 1 para. W latach 1992-96 najczęściej jej liczebność oceniano na 1-3 pary. Jedynie w roku 1994 gniździło się 4-5 par. Najpóźniej widziano 1 samicę 19.11.

***Głowienka** *Aythya ferina*. Była najliczniejszą kaczką poza czernicą. W okresie badań liczebność głowienki wahała się od 45-55 do 70-80 par (tab. 1). Ptaki pojawiały się już pod koniec lutego. Szczyt wiosennego przelotu przypadał na trzecią dekadę marca i pierwszą dekadę kwietnia. W tym czasie obserwowano na stawach do 250 ptaków (31.03.02 i 8.04.03). W okresie jesiennej wędrówki szczyt liczebności przypadał na połowę października, stwierdzono wówczas 630 osobników (18.10.04). Ostatnia obserwacja dwóch ptaków – 22.11.03. W przeszłości głowienka gniazdowała w zbliżonych ilościach i rokrocznie jej liczebność oceniano na 50-80 par, a największą koncentrację zanotowano jesienią 2001 – 450 ptaków.

***Podgorzałka** *Aythya nyroca*. 2.08.03 widziano samicę z 8 pisklętami w „Kompleksie Pierwszych Przesadek". Prawdopodobnie lęg miał również miejsce w roku 2004, kiedy to jedną parę spotykano od 5.05. do 26.06. na stawie „Cymynciok" i od 16.07. do 6.08. na stawie „Syryński I". Ponadto dokonano następujących obserwacji: 17.09.04 – 4 ptaki, 10, 13 i 22.10.04 – 1 ptak (MR) oraz 5.11.04 – dwa ptaki. W latach 1992-96 obserwacje dorosłych ptaków wskazywa-

ły na możliwość nieregularnego gniazdowania 1-2 par. W latach 1989-2001 czterokrotnie stwierdzana była jesienią (1-4 ptaki).

***Czernica** *Aythya fuligula*. Najliczniejsza z gniazdujących kaczek. Corocznie gniazdowało 70-100 par (tab. 1). Obserwowana od początku marca do końca grudnia. Wiosną notowano do 300 ptaków (31.03.02), natomiast jesienią zanotowano maksymalnie 450 ptaków (22.10.04). W połowie lat 90. liczebność czernicy oceniano na około 100 par. W okresie wędrówek występowała w zbliżonych ilościach jak obecnie.

Ogorzałka *Aythya marila*. Trzy obserwacje: 13.06.03 – 1 samiec, 30.03.04 – jedna para i 11.11.04 – 2 samce. Poprzednio stwierdzona jeden raz: 15.05.94 – 1 para.

Lodówka *Clangula hyemalis*. W latach 1984-2001 czterokrotnie widziano pojedyncze osobniki.

Markaczka *Melanitta nigra*. Dotychczas stwierdzona tylko 11.11.01 – 11 ptaków.

Uhla *Melanitta fusca*. 24.11.04 widziano cztery ptaki. W latach poprzednich nie obserwowana.

Gągoł *Bucephala clangula*. Nieliczny gatunek przelotny. Obserwowany corocznie w marcu i kwietniu, maksymalnie do 17 osobników – 19.03.04 oraz od października do grudnia, maksymalnie do 9 ptaków – 24.11.04. Wydaje się, że omija on stawy zatrzymując się na Odrze, gdzie spotykano go liczniej podczas corocznych zimowych liczeń ptaków wodnych. W latach 1991-2001 widywany był nieregularnie. Zarówno wiosną, jak i jesienią notowano do 50 ptaków, a maksymalne skupienie, stwierdzone 17.01.98, liczyło 60 gągołów.

Bielaczek *Mergus albellus*. Dwie obserwacje: 9.03.02 – dwie pary oraz 10.02.04 – jedna para. W latach 90. stwierdzony trzy razy, w tym wyjątkowa obserwacja z 31.05.94 (1 samica).

Szlachar *Mergus serrator*. Jeden raz obserwowany: 22.11.03 – 1 samiec. Poprzednio także spotkano go raz: 20.04.95 – 1 samiec.

Nurogęś *Mergus merganser*. Często obserwowany od listopada do kwietnia, jednak nielicznie, maksymalnie widziano 19 ptaków (9.03.02). Omija stawy, podobnie jak gągoł, zimując na Odrze, np. 13.01.97 na odcinku tej rzeki powyżej Raciborza stwierdzono 610 tych traczy (Czapulak i Betleja 2001). Na przełomie lat 1990. i 2000 występował znacznie liczniej, a maksymalnie widziano wówczas 200 osobników.

Sterniczka *Oxyura leucocephala*. W roku 1924 na stawach Wielikąt zastrzelono samca (Pax 1925, Bauer i Glutz v. Blotzheim 1969).

Trzmielojad *Pernis apivorus*. Obserwowany jeden raz: 16.07.04 – 1 ptak.

Kania czarna *Milvus migrans*. Dwukrotnie spotkano pojedyncze osobniki: 21.04.02 (BP) i 8.06.04. W latach 1992-2001 dwie obserwacje pojedynczych ptaków.

Kania ruda *Milvus milvus*. Stwierdzona tylko 10.03.94 – 1 osobnik.

Bielik *Haliaeetus albicilla*. W okresie badań wielokrotnie obserwowano zarówno dorosłe, jak i młodociane osobniki. „Wielikąt” jest miejscem polowań pary gniazdującej od 2000 roku w sąsiedztwie stawów. Regularnie obserwowany poza sezonem lęgowym, również zimą. 22.11.03 na stawach przebywały 3 bieliki (2 *ad*. i 1 *imm*.). W latach 1993-2001 corocznie spotykano 1-2 ptaki.

Sęp płowy *Gyps fulvus*. W połowie lat 80. XX wieku schwytano osłabionego osobnika (Dyrcz et al. 1991).

***Błotniak stawowy** *Circus aeruginosus*. W latach 2002-03 znaleziono po 9 gniazd błotniaka, a łączną liczebność oceniono na odpowiednio 9 i 9-10 par. W roku 2004 gnieździło się 12 par i tyle też znaleziono gniazd. Najwcześniejsza obserwacja: 30.03.04 – dwie samice, a najpóź-

niejsza: 13.10.04 – 1 samica. W latach 1992-96 liczebność błotniaka wahała się od 7 do 15 par. Skrajne daty pojawów w „Wielikącie": 8.03.92 i 28.10.01.

Błotniak zbożowy *Circus cyaneus*. W dniu 11.11.04 obserwowano lecącego samca. W latach 90. trzy stwierdzenia pojedynczych ptaków.

Błotniak łąkowy *Circus pygargus*. Dotychczas stwierdzony jeden raz: 22.08.93 – 1 samiec.

Jastrząb *Accipiter gentilis*. Spotykany regularnie, głównie jesienią i w okresie zimowym.

+Krogulec *Accipiter nisus*. W roku 2004 stale obserwowano w okresie lęgowym jedną parę. Szczyt liczebności w listopadzie (5.11.04 – 4 ptaki). Regularnie zimujący.

***Myszołów** *Buteo buteo*. W roku 2003 na terenie „Wielikąta" gniazdowały dwie pary, a w 2004 – jedna para. Gniazda umieszczone były na starych dębach rosnących na groblach. Regularnie przelotny i zimujący.

Myszołów włochaty *Buteo lagopus*. Dwukrotnie widziano po jednym osobniku: 23.02.03 (AH, KH) i 7.03.04.

Rybołów *Pandion haliaetus*. Pojedyncze osobniki obserwowano corocznie w okresie przelotów, ale także 28.05.04 (1 *ad*.). Najwcześniejsza data: 27.03.02; ostatnia obserwacja: 13.10.04. Poprzednio był regularnie obserwowany podczas wędrówek (do 3 ptaków).

***Pustułka** *Falco tinnunculus*. W latach 2003-04 corocznie gniazdowały dwie pary. Poza okresem lęgowym wielokrotnie obserwowano osobniki polujące nad polami w pobliżu stawów. W latach 1992-96 gnieździło się do 6 par.

Kobczyk *Falco vespertinus*. 27.04.04 obserwowano dorosłego samca. Jest to pierwsze stwierdzenie tego gatunku w „Wielikącie".

Drzemlik *Falco columbarius*. W dniu 7.03.04 spotkano jedną samicę.

***Kobuz** *Falco subbuteo*. 20.06.04 jedna para z gniazdem. Ponadto w okresie 17.09.–11.11.04 stała obecność młodocianego osobnika w pobliżu miejsca znalezionego gniazda.

Sokół wędrowny *Falco peregrinus*. Czterokrotnie stwierdzono pojedyncze dorosłe ptaki: 30.01.04, 14.03.04, 4 i 18.12.04 oraz 1 *juv*. – 11.10.03 (KH). W latach 90. dokonano czterech obserwacji sokoła wędrownego.

***Wodnik** *Rallus aquaticus*. Na podstawie liczby miejsc, gdzie wielokrotnie słyszano głosy w okresie lęgowym i stymulacji za pomocą magnetofonu (w sezonie lęgowym 2003), oceniono, że corocznie gniazduje do 7 par (tab. 1). Trzy pary gnieździły się co roku na tych samych stanowiskach, gatunek ten zajmował szerokie, trudno dostępne pasy trzcin, wśród których znajdowały się szerokie płaty pałki szerokolistnej. Skrajne daty: 1.04.03 – 1 samiec i 24.10.04 – 2 ptaki (MR). W latach 1994-96 liczebność wodnika oceniono na 2-5 par, ale ponieważ nie stosowano stymulacji magnetofonowej, uzyskane wyniki były zapewne zaniżone. Zimującego ptaka stwierdzono 22.01.00.

+Kropiatka *Porzana porzana*. Podczas kilku liczeń wieczornych na przełomie maja i czerwca 2003, przy użyciu stymulacji magnetofonowej, oceniono liczebność na 3 pary. W roku 2004 dorosłego ptaka widziano 5 i 28.05. oraz 15.06. na stawie „Razy Małe", oprócz tego jednego słyszano 8.06. na stawie „Grabowski". Poza okresem lęgowym dwie obserwacje: 12.10.03 – 1 *ad*. (MR), a 17.09.04 – 1 *imm*. W latach 90. obserwacje dorosłych ptaków w sezonie lęgowym wskazywały na możliwość nieregularnego gniazdowania jednej pary.

?Zielonka *Porzana parva*. 23 i 28.05.03 widziano dorosłego ptaka na stawie „Razy". Ponadto 22.10.04 – 1 *ad*. na stawie „Kierszczok". Możliwe, że wcześniej jedna para gnieździła się w

roku 1990. Dorosłego samca obserwowano 29.03.01, co jest najwcześniejszą obserwacją zielonki w kraju (por. Tomiałojć i Stawarczyk 2003).

+Derkacz *Crex crex*. W roku 2003 pojedyncze odzywające się samce słyszano w trzech miejscach: 28.05., 1 i 16.06. w smudze łąk w sąsiedztwie stawu „Razy” oraz 8, 23, 28.05., 8 i 16.06. w dwóch uprawach rzepaku. W roku 2004 od 28.05. do 30.06. słyszano jednego odzywającego się ptaka na nie koszonej łące. W latach 80. słyszano kilka-kilkanaście samców na nieistniejących już łąkach i w uprawach lucerny w południowej części „Wielikąta”.

***Kokoszka** *Gallinula chloropus*. W okresie badań liczebność kokoszki wyraźnie wzrosła, z 17 w roku 2002 do 25-27 par w roku 2004 (tab. 1). Daje to zagęszczenie w granicach 0,5-0,7 par/10 ha powierzchni ogroblowanej i jest to jedna z wyższych wartości dla Śląska (Dyrcz et al. 1991, Tomiałojć i Stawarczyk 2003). Kokoszki występowały niemal na wszystkich stawach, a najliczniej (3 pary) na stawie „Malik”, „Lubomski I” i „Kopalniany II” w roku 2004. Wiosną obserwowana od połowy marca. Po okresie lęgowym tworzyła stadka liczące do kilkunastu osobników. W tym okresie stwierdzono maksymalnie 40 ptaków (1.09.04). Najpóźniej pojedynczego osobnika obserwowano 18.12.04, a zimujące dwa ptaki stwierdzono 30.01.04. W latach 1992-96 liczebność populacji lęgowej oceniano na 15-20 par. Czterokrotnie stwierdzano zimujące kokoszki (1-5 ptaków).

***Łyska** *Fulica atra*. W latach 2002-03 liczebność oceniono na 130-138 par, a w roku 2004 do 170 par (tab. 1). Występowała na wszystkich stawach. Najliczniej gnieździła się na stawie „Malik” – 22 pary w roku 2004. Pierwsze ptaki pojawiały się w momencie ustąpienia pokrywy lodowej, zwykle z końcem lutego. Zdecydowanie liczniejsza jesienią niż wiosną. We wrześniu notowano skupienia do 1200 ptaków na jednym stawie, a łączna liczebność w „Wielikącie” sięgała 3200 osobników (17.09.04). Na początku listopada na stawach przebywało jeszcze około 500 łysek. Zimowała sporadycznie. W poprzednim okresie badań wykazywała znaczne fluktuacje liczebności. Liczba par lęgowych wahała się wówczas od około 120 w roku 1996 do 260 w roku 1992. Maksymalnie obserwowano około 1500 łysek latem 1995.

Żuraw *Grus grus*. Stwierdzony dwa razy: 3.03.02 – 3 ptaki (AH, KH) i 10.10.04 – 8 ptaków (MR). Wcześniej trzykrotnie obserwowano pojedyncze osobniki.

***Sieweczka rzeczna** *Charadrius dubius*. Corocznie gniazdowały 1-2 pary. W latach 2003-04 widywano ptaki dorosłe z pisklętami. Wiosną najwcześniej odnotowana 9.03.02 – 4 *ad*., a największe stadko widziano 27.04.04 – 10 ptaków. Najpóźniejsza obserwacja: 5.11.04 – 1 osobnik, jest jedną z późniejszych ze Śląska (Dyrcz et al. 1991). Zimującą sieweczkę spotkano na Odrze k. Bukowa – 19.01.03. W latach 1992-96 odnotowano do pięciu par lęgowych. Maksymalną koncentrację tego gatunku zanotowano 29.03.01 – 52 ptaki.

Sieweczka obrożna *Charadrius hiaticula*. Trzy obserwacje: 3 i 10.03.02 – 1 ptak (AH, KH) oraz 25-27.04.04 – 2 *ad*. Poprzednio prawdopodobnie lęgową parę stwierdzono w roku 1996. W okresie wędrówek dokonano ośmiu (do 5 osobników) obserwacji, w tym pojedynczego ptaka 25.02.92, co jest najwcześniejszą datą w kraju (Tomiałojć i Stawarczyk 2003).

Siewka złota *Pluvialis apricaria*. Corocznie gatunek ten zatrzymywał się podczas jesiennych przelotów, od połowy października do końca listopada. Maksymalnie zanotowano 260 osobników – 5.11.04. W latach 1991-2001 wiosną stwierdzona tylko trzy razy (1-2 ptaki), natomiast regularnie i licznie spotykana w okresie jesiennej wędrówki. Największe wówczas stada: 11.11.99 – 1200 oraz 2.11.01 – 585 osobników.

Siewnica *Pluvialis squatarola*. Wiosną widziana tylko raz: 20.06.04 – 1 ptak w szacie godowej. Jesienią obserwowana (1-3 ptaki) w październiku i listopadzie. W latach 90. zanotowano 3 spotkania wiosną i 8 jesienią. Maksymalnie obserwowano 70 siewnic (26.10.91).

***Czajka** *Vanellus vanellus*. Corocznie gnieździła się na okolicznych polach w liczbie 5-8 par (tab. 1). Najwcześniejsza obserwacja 10.02.04 – 22 ptaki. Szczyt przelotu wiosennego przypadał na drugą połowę marca, kiedy spotykano do 450 czajek. Przelot jesienny był wydłużony, z największym nasileniem w ciągu całego października. Większe liczebności w tym okresie: 20.10.02 – 1000 ptaków, 11.10.03 – 950 (KH) oraz 11.10.04 – 3000 osobników. Najpóźniejsza obserwacja 4.12.04 – 80 ptaków. W ostatniej dekadzie XX wieku gnieździło się maksymalnie 21 par czajki.

Biegus rdzawy *Calidris canutus*. W dniu 31.08.03 obserwowano 1 *ad*. Poprzednio gatunek nie był stwierdzony.

Piaskowiec *Calidris alba*. Dotychczas na stawach Wielikąt dokonano jednej obserwacji: 18.05.94 – dwa (nie jeden, jak poprzednio mylnie podano) ptaki.

Biegus malutki *Calidris minuta*. Stwierdzony osiem razy jesienią w okresie wrzesień-listopad, w liczbie do 80 osobników (23.10.04; DS). Wyjątkowo późno 8 ptaków obserwowano 11.11.04, co jest najpóźniejszą datą dla Śląska (por. Dyrcz et al. 1991, Tomiałojć i Stawarczyk 2003). Poprzednio dość regularnie obserwowany jesienią (kilkanaście obserwacji), a największe stado liczyło 16 osobników.

Biegus krzywodzioby *Calidris ferruginea*. Pojedynczego ptaka spotkano 5.09.02. Wcześniej także obserwowano go raz: 5.10.96 – 1 ptak.

Biegus zmienny *Calidris alpina*. Dwie obserwacje wiosną: 20.04.03 – 2 ptaki oraz 27.04.04 – 50 ptaków. Jesienią obserwowany od początku września do połowy listopada, maksymalnie 65 ptaków – 23.10.04 (DS). W poprzednim okresie zarówno wiosną, jak i jesienią spotykano stada od kilkunastu do 40 biegusów. Obserwacja trzech ptaków 20.12.92 należy do najpóźniejszych w kraju (Tomiałojć i Stawarczyk 2003).

Batalion *Philomachus pugnax*. Najwcześniej 2.03.03 obserwowano aż 100 ptaków (DS). Maksymalne zgrupowania wiosną: 13.04.02 – 450 ptaków (DS) oraz 8.05.03 – 300 batalionów. Jesienią przelot był słabszy i trwał od sierpnia do początku listopada. W tym okresie spotykano do 40 osobników (11.10.04), a najpóźniej pojedynczego ptaka widziano 11.11.04. Także w latach 90. liczniej występował wiosną niż jesienią. Na spuszczonych stawach notowano wówczas do 360 ptaków (5.04.94). Dwie obserwacje marcowe (pojedynczych ptaków): 1.03.92 i 1997, należą do najwcześniejszych w kraju (Tomiałojć i Stawarczyk 2003).

Bekasik *Lymnocryptes minimus*. 19.03.04 na polu w wilgotnym zagłębieniu terenu widziano jednego osobnika. Dawniej dokonano dwóch obserwacji: 1.10.82 – 1 ptak (Cempulik 1985) i 2.04.89 – 2 ptaki.

?Kszyk *Gallinago gallinago*. Obserwacje tokującego samca nad spuszczonym stawem „Podymacz" w dniach 30.04. i 4-5.05.04, a następnie stwierdzenie w tym samym miejscu dwóch ptaków 31.05., pozwalają przypuszczać, że mógł się wtedy gnieździć. W okresie przelotu wiosennego kilkakrotnie obserwowano 1-6 ptaków. Przelot jesienny był wyraźnie obfitszy i trwał od końca lipca do końca października. Jesienią stwierdzono maksymalnie 70 ptaków (10.10.04; MR). Skrajne daty: 9.03.02 i 31.10.04 – 2 ptaki. W poprzednim okresie badań prawdopodob-

nie jedna para gnieździła się w roku 1996 w „Kompleksie Pierwszych Przesadek”. corocznie obserwowano go na przelotach, a maksymalnie, jesienią, zanotowano 37 ptaków.

Dubelt *Gallinago media*. Dwa ptaki widziano 17.04.03. Wcześniej dwukrotnie stwierdzono pojedyncze ptaki, wiosną 11.03.01 oraz jesienią – 28.10.01. Pierwsza data jest najwcześniejszą dla tego gatunku w kraju (por. Tomiałojć i Stawarczyk 2003).

Słonka *Scolpax rusticola*. W dniu 5.04.02 jednego ptaka wypłoszono z olsu (BP).

Rycyk *Limosa limosa*. W granicach „Wielikąta” lęgów nie stwierdzono, natomiast na łąkach w bezpośrednim jego sąsiedztwie co roku gniazdowało do dwóch par. 20.05.03 widziano tam parę ptaków z pisklęciem, uciekające przed kosiarką. Na przelotach obserwowany nielicznie, maksymalnie zanotowano 14 ptaków (31.03.02). Ostatniej obserwacji dokonano 22.11.03 – 2 ptaki; to najpóźniejsza data w kraju (por. Tomiałojć i Stawarczyk 2003). W ostatnich 10 latach – na podmokłych łąkach – przystępowały do lęgów maksymalnie 4 pary rycyka. Na przelotach ptaki tego gatunku obserwowane były nielicznie, a ich największe skupienie liczyło 50 osobników.

Szlamnik *Limosa lapponica*. Stwierdzony jeden raz: 3.10.04 – 1 osobnik w szacie spoczynkowej (MR). Poprzednio trzy razy widziano (jesienią) pojedyncze osobniki.

Kulik mniejszy *Numenius phaeopus*. Jedna późna obserwacja: 11.10.04 – 1 ptak. Wcześniej nie notowany.

Kulik wielki *Numenius arquata*. Co roku nielicznie obserwowany zarówno wiosną (2-3 ptaki), jak i jesienią (zwykle do 5 kulików). Maksymalnie widziano 17 osobników – 10.11.02 (AH, KH). Najpóźniejsza obserwacja: 4.12.04 – 5 ptaków. W latach 90. pojawiał się w większych skupieniach i tylko na przelotach jesiennych. Największe stado zanotowano 16.11.97 – 100 ptaków. Wyjątkowo późne stwierdzenie z lat 80.: 21.12.82 osiem ptaków widział Cempulik (1985).

Brodziec śniady *Tringa erythropus*. Wiosną sześciokrotnie obserwowano 1-2 ptaki. Jesienią spotykany częściej, maksymalnie 26 osobników – 30.10.04 (AH, KH, DS). Skrajne daty: 30.03.04 – 1 i 11.11.04 – 2 ptaki. Poprzednio regularnie obserwowany na przelotach, jednak nielicznie, do 30 ptaków.

***Krwawodziób** *Tringa totanus*. W okresie badań 1-2 pary lęgowe (tab. 1). 28 i 31.05.04 widziano parę z dwoma pisklętami w „Kompleksie Pierwszych Przesadek”. Najwcześniej 2 ptaki obserwowano 9.03.02, a największe stado liczące 8 osobników – 23.03.03. Jesienią obserwowany tylko raz: 9.11.03 – 1 ptak (AH, KH). W latach 1992-96 gniździło się 2-5 par. Maksymalnie na przelotach do 16 ptaków.

Brodziec pławny *Tringa stagnatilis*. W poprzednim okresie dwukrotnie widziano pojedyncze ptaki: 16.04. i 7.05.94 (BP). W pracy Szyry (2001) omyłkowo pominięty.

Kwokacz *Tringa nebularia*. Obserwowany corocznie na przelotach, częściej wiosną niż jesienią, zwykle 1-5 ptaków; maksymalnie 12 osobników (13.04.02; DS). W ostatnim dziesięcioleciu był nielicznie (do 16 ptaków) obserwowanym gatunkiem w okresie wędrówek.

+Samotnik *Tringa ochropus*. Obserwacje ptaków dorosłych w sezonie lęgowym wskazują na możliwość corocznego gniazdowania 1-2 par (tab. 1). 28.05.03 spotkano mocno zaniepokojoną parę w podmokłym olsie. Nielicznie (do 7 ptaków) obserwowany podczas przelotów. Najpóźniejsza data: 23.11.03 – 4 ptaki (MR). Zimujące pojedyncze osobniki widziano 17.02.02 (MR) i 10.02.04. W latach 1992-96 prawdopodobnie gniazdowały 1-2 pary. Podczas wędrówek obserwowano do 15 ptaków.

Łęczak *Tringa glareola*. Obserwowany corocznie na przelotach. Wiosną (kwiecień-maj) występował w liczbie do 30 osobników (16.04.04). Najwięcej ptaków obserwowano na początku oraz pod koniec jesiennej wędrówki: 30.06.04 – 120 osobników i 11.10.04 – 92 łęczaki. W latach 90. maksymalnie zanotowano 26 ptaków.

Terekia *Xenus cinereus*. Widziano ją raz: 14.05.00 – 1 ptak.

+Brodziec piskliwy *Actitis hypoleucos*. W latach 2003-04 stwierdzono 1-2 pary (tab. 1). 20.05.04 na pozbawionym wody stawie „Podymacz" obserwowano ptaka odwodzącego od gniazda, ale lęgu nie udało się potwierdzić. W okresie wędrówek najczęściej spotykano 1-4 żerujące ptaki, a maksymalnie zanotowano 18 ptaków (20.04.03). Skrajne daty: 30.03.04 – 2 ptaki i 5.11.04 – 8 ptaków. W latach 90. prawdopodobnie jedna para gnieździła się w roku 1995. Regularnie, ale w niewielkich ilościach, obserwowany podczas wędrówek, a raz stwierdzono jego zimowanie (21-31.01.95 – 1 ptak).

Kamusznik *Arenaria interpres*. Pojedynczego młodocianego ptaka widziano 11.10.04; to najpóźniejsza data dla Śląska (Dyrcz et al. 1991). Wcześniej nie obserwowany.

Płatkonóg szydłodzioby *Phalaropus lobatus*. Jedno zaskakująco wczesne stwierdzenie: 10.04.02 – 2 ptaki (por. Tomiałojć i Stawarczyk 2003). Wcześniej obserwowany dwukrotnie: 6.09.92 oraz 17-20.05.01 – 1 osobnik.

Wydrzyk długosterny *Stercorarius longicaudus*. 11.11.01 obserwowano pojedynczego osobnika (AS). Współcześnie jest to najpóźniejsza data w Polsce dla tego gatunku (por. Tomiałojć i Stawarczyk 2003).

Mewa mała *Larus minutus*. Dwie obserwacje wiosenne: 26.04.03 – 20 ptaków i 27.04.04 – 8 ptaków. Jesienią widziana raz: 10.10.04 – 2 ptaki (MR). W latach 1992-2001 obserwowana corocznie, ale tylko w okresie wiosennym. Największe skupienie, liczące 130 mew, zanotowano 29.04.01.

Śmieszka *Larus ridibundus*. Liczna w ciągu całego roku, nielęgowa. Najwcześniej śmieszki pojawiły się 10.02.04 – 30 ptaków, a szczyt przelotu wiosennego przypadał na drugą i trzecią dekadę marca. Wtedy też obserwowano skupienia do 500 osobników (20.03.03 i 30.03.04). Stada nielęgowych ptaków liczące do 200 osobników obserwowano przez cały okres lęgowy. Zdecydowanie liczniejsza jesienią, przy czym liczba obserwowanych ptaków wyraźnie wzrastała wraz z odłowem ryb. Maksymalne koncentracje zanotowano: 20.10.02 – 2000 ptaków, 11.10.04 – 2500 oraz 22.10.04 – 4000 śmieszek. Zimujące stado 27 ptaków obserwowano 18.12.04. Na przełomie lat 70. i 80. gnieździła się na stawie „Syryński II" w liczbie około 100 par (dane autora niepubl.). W ostatnim dziesięcioleciu lęgów nie stwierdzono; maksymalnie obserwowano 2200 ptaków.

Mewa pospolita *Larus canus*. Spotykana nielicznie, wiosną i jesienią, zazwyczaj do kilkunastu osobników. Maksymalnie stwierdzono 65 ptaków – 11.10.04. Wyjątkowo spotkana zimą: 10.02.04 – 5 ptaków. W ostatnich 10 latach obserwowana kilkanaście razy. Większość obserwacji dotyczyła 1-4 ptaków, a jedynie 12.11.00 zanotowano 140 osobników.

Mewa żółtonoga *Larus fuscus*. Odnotowana trzy razy: 17.05.04 – 2 *ad*., 28.05.04 – 1 *ad*. oraz 29.10.04 – dwa młodociane ptaki. W latach 90. dwukrotnie widziano pojedyncze dorosłe osobniki: 9.06.93 i 26.03.94.

Mewa srebrzysta/M. białogłowa *Larus argentatus*/*L. cachinnans*. Omówiono je wspólnie z uwagi na trudności w poprawnym oznaczeniu do gatunku. Spotykana przez cały rok, wiosną

rzadziej niż jesienią. Maksymalne liczebności notowano w październiku i listopadzie, np. 10.11.02 – 270 ptaków (AH, KH), a 10.10.04 aż 350 osobników przebywało na stawie „Syryński I” podczas odłowu ryb (MR). W ostatnim dziesięcioleciu w kolejnych latach liczba spotkań z tymi gatunkami wzrastała, a maksymalnie zanotowano w jednym liczeniu 170 tych mew (12.11.00).

Mewa białogłowa *Larus cachinnans*. Oznaczono ją w kilkunastu przypadkach, najliczniej: 22.11.03 – 10 *ad*., 11.10.04 – 22 *ad*. oraz 4.12.04 – 5 *ad*. W latach 1992-96 nie obserwowana. Dwa stwierdzenia 5 *ad*. w roku 2000.

Rybitwa rzeczna *Sterna hirundo*. Corocznie obserwowano osobniki nielęgowe, maksymalnie 20 ptaków (27.04.03 i 16.07.04). Najpóźniejsza obserwacja: 3.10.04 – 1 ptak (GC). W latach 90. regularnie od kwietnia do końca lipca spotykano 4-8 ptaków, a maksymalnie 35 osobników (28.06.98). Obserwacja sześciu ptaków 30.03.01 jest jedną z najwcześniejszych w kraju (Tomiałojć i Stawarczyk 2003).

Rybitwa białowąsa *Chlidonias hybridus*. 13.06.03 widziano 2 *ad*. oraz pomiędzy 16.04. a 30.06.04 – 2-6 ptaków. Wcześniej dokonano dwóch obserwacji 1-3 ptaków.

Rybitwa czarna *Chlidonias niger*. Corocznie obserwowana wiosną i latem. Liczebność zazwyczaj wahała się od kilku do kilkunastu ptaków, 26.04.03 obserwowano stado 60 rybitw czarnych, a 8.05.03 – 40. Poprzednio regularnie obserwowana podczas wiosennych wędrówek, maksymalnie 70 ptaków (12.05.93). Tylko raz zanotowana jesienią – 29.09.01 (1 ptak).

Rybitwa białoskrzydła *Chlidonias leucopterus*. W latach 90. stwierdzono ją pięć razy, maksymalnie 30 ptaków (27.05.98).

***Grzywacz** *Columba palumbus*. Ocenę liczebności przeprowadzono tylko w roku 2004, gniazdowało wówczas 8 par. Maksymalne zgrupowanie w okresie przelotów: 4.10.98 – 700 osobników (KH).

***Kukułka** *Cuculus canorus*. W roku 2004, na podstawie wielokrotnych stwierdzeń nawołujących ptaków, wyznaczono 3 terytoria. Wczesna data: 15.04.04 – 1 os. oraz późna data: 10.10.04 – 1 os.

***Puszczyk** *Strix aluco*. 26.06.04 widziano dwa nielotne młode na dębie rosnącym przy stawie „Syryński II”.

***Uszatka** *Asio otus*. W latach 2003-04 na omawianym terenie gniazdowała jedna para.

Sowa błotna *Asio flammeus*. 3.05.94 obserwowano jednego osobnika nad łąkami.

Lelek *Caprimulgus europaeus*. Widziano go jeden raz: 21.09.96 – 1 samica.

***Zimorodek** *Alcedo atthis*. Co roku jedna para gnieździła się na stawie „Syryński I”, a w roku 2004 druga para w pobliżu stawu „Cymynciok”. W okresie polęgowym spotykano 1-4 ptaki. Stwierdzony również zimą: 30.01.04 – 1 ptak i 28.12.04 – 2 ptaki. Maksymalnie na stawach przebywało 8 zimorodków (22.10.04). W latach 90. gniazdowała zwykle jedna para.

Dudek *Upupa epops*. Przelotnego ptaka widziano 17.04.03. To drugie stwierdzenie tego gatunku w „Wielikącie”, poprzednio obserwowano go w roku 1996.

+Dzięcioł zielonosiwy *Picus canus*. Prawdopodobnie jedna para gnieździła się w roku 2002. W latach 1994 i 1996 gniazdowała jedna para.

***Dzięcioł zielony** *Picus viridis*. W latach 2003-04 gniazdowały 2-3 pary. W latach 1992-96 stwierdzano do trzech par lęgowych.

Dzięcioł czarny *Dryocopus martius*. Stwierdzony jeden raz: 10.10.04 – 1 ptak (MR).

***Dzięcioł duży** *Dendrocopos major*. W roku 2004 populację lęgową oceniono na 8 par. W poprzednim okresie badań gniazdowało od 4 do 8 par dzięcioła dużego.

***Dzięcioł średni** *Dendrocopos medius*. W roku 2004 gniazdowały dwie pary. Poprzednio brak ocen liczebności.

***Dzięciołek** *Dendrocopos minor*. Przeprowadzając ocenę liczebności w roku 2004, stwierdzono gniazdowanie 5-6 par. Brak ocen z przeszłości.

***Pliszka żółta** *Motacilla flava*. W latach 2003-04 na polach w otoczeniu stawów gnieździło się 8-10 par. W okresie przelotów notowano skupienia do 60 pliszek (27.04.04). 25.04.04 w stadzie około 20 pliszek żółtych rozpoznano jednego samca należącego do podgatunku *M. f. thunbergi* (AH, KH). W latach 1992-95 była liczniejsza. Gniazdowało wówczas 12-17 par.

***Słowik rdzawy** *Luscinia megarhynchos*. Corocznie gniazdowało 20-22 par. Słowiki liczono kilkakrotnie na przełomie maja i czerwca, a stanowiska terytorialnych samców nanoszono na szkic terenu. Dane te uzupełniono 2-4 kontrolami nocnymi, zgodnie z zaleceniami Ranoszka (2001). We wschodniej części „Wielikąta" stwierdzono zagęszczenie do 9 par/10 ha zadrzewień. Pierwsze ptaki pojawiające się wiosną notowano w trzeciej dekadzie kwietnia, najwcześniej jednak 16.04.04 (1 samiec). W latach 1992-96 zagęszczenie lęgowych słowików było równie duże, gniazdowało wtedy 19-31 par.

***Podróżniczek** *Luscinia svecica*. W okresie badań coroczną populację lęgową tego gatunku oceniono na 4-5 par (tab. 1). 28.05.04 znaleziono gniazdo z pisklętami, a dwa dni później w innym miejscu widziano jednego młodego ptaka karmionego przez samicę. Skrajne daty: 23.03.04 i 17.09.04 – 1 ptak. Ta pierwsza data należy do najwcześniejszych w kraju (Tomiałojć i Stawarczyk 2003). W latach 1991-96 stwierdzano 5-10 śpiewających samców.

***Pokląskwa** *Saxicola rubetra*. W roku 2004 gniazdowały 3 pary. Najpóźniej dwa ptaki widziano 13.10.04.

***Kląskawka** *Saxicola torquata*. Corocznie na omawianym terenie gniazdowało 1-2 par. Skrajne daty: 19.03.04 – 1 samiec i 22.10.04 – 3 ptaki. W latach 90. gnieździły się 1-3 pary.

***Kwiczoł** *Turdus pilaris*. W latach 2003-04 gniazdowało 5-7 par. Dla lat 1992-95 ocena wynosiła – 6-14 par lęgowych.

***Śpiewak** *Turdus philomelos*. W latach 2003-04, na podstawie stwierdzeń śpiewających samców, liczebność oceniono na 4-7 par.

***Droździk** *Turdus iliacus*. W dniu 27.04.04 obserwowano śpiewającego samca w zadrzewieniach w pobliżu stawu „Malik". 17.05.04 znaleziono tam gniazdo z jajami, a 31.05. stwierdzono zniszczenie lęgu. Gatunek ten sporadycznie gnieździ się na Śląsku (Tomiałojć 1990, Dyrcz et al. 1991).

***Świerszczak** *Locustella naevia*. Corocznie gniazdowało 3-5 par (tab. 1). Najwcześniej śpiewającego samca słyszano 29.04.03. W poprzednim okresie stwierdzano do dwóch terytorialnych samców.

***Strumieniówka** *Locustella fluviatilis*. Co roku, na łąkach i w zarośniętych rowach pomiędzy stawami, notowano od 3 do 6 śpiewających samców (tab. 1). W latach 1994-96 liczebność strumieniówki oceniano na 2-9 samców.

***Brzęczka** *Locustella luscinioides*. W okresie badań liczebność oceniono na 6-12 par (tab. 1). Najwcześniejsza obserwacja: 16.04.03 – 5 samców. Ostatnie ptaki widziano w połowie września. W latach 1994-96 gniazdziło się 6-14 par brzęczki.

*__Rokitniczka__ *Acrocephalus schoenobaenus*. W latach 2002-03 jej liczebność oszacowano na 60--80 par, a w roku 2004 – 45-50 par (tab. 1). Zanotowane skrajne daty: 1.04.03 – 1 samiec i 11.10.04 – 1 ptak. Dla poprzedniego okresu badań podano liczebność około 50 par.

*__Łozówka__ *Acrocephalus palustris*. Corocznie lęgową populację oceniano na 25-35 par (tab. 1). Najwcześniej śpiewające samce odnotowano 5.05.04 – 8 ptaków. W roku 1996 liczbę par lęgowych oszacowano na 70-80.

*__Trzcinniczek__ *Acrocephalus scirpaceus*. W okresie badań, na podstawie liczby śpiewających samców, liczebność trzcinniczka oceniono na 170-180 par (tab. 1). Dawało to zagęszczenie średnie 4,8 p/10 ha powierzchni całkowitej, które nie należy do najwyższych w Polsce (Borowiec 1994); podobne zagęszczenie tego gatunku wykazano ostatnio na stawach w Spytkowicach (Wiehle 2002). Skrajne daty: 27.04.04 – 2 ptaki i 13.10.04 – 1 ptak. W latach 1991 i 1996 szacowano, że gniździło się odpowiednio 160 i 210 par.

*__Trzciniak__ *Acrocephalus arundinaceus*. Corocznie gniazdowało 45-55 par (tab. 1). Liczebność oszacowano na podstawie kartowania śpiewających samców. Zagęszczenie trzciniaka wynosiło ok. 1,5 p/10 ha, co jest wartością zdecydowanie poniżej średniej dla Śląska (Dyrcz et al. 1991, Witkowski et al. 1995). Najwcześniej 4 śpiewające samce słyszano 18.04.04. W roku 1996 liczebność tego gatunku szacowano na 58-62 pary.

*__Wąsatka__ *Panurus biarmicus*. W roku 2003 jedna para gniździła się na stawie „Malik”; w maju widywano tam ptaki dorosłe, a 25.06. widziano dwa podloty. Sporadycznie obserwowano małe stadka wąsatek późną jesienią. Poprzednio jedną parę lęgową stwierdzono w roku 1995. W latach 90. corocznie obserwowana od połowy listopada do połowy kwietnia, maksymalnie zanotowano 48 ptaków – 23.12.92 (nie w marcu!).

*__Remiz__ *Remiz pendulinus*. W latach 2002-04 gniździło się odpowiednio: 7, 10 i 6 par (ocena na podstawie liczby znalezionych gniazd). Najwcześniejsza obserwacja: 11.03.01 – 1 ptak, a najpóźniejsza: 17.11.02 – 2 ptaki (BP). W latach 1992-96 gniazdowało do 18 par remiza.

*__Wilga__ *Oriolus oriolus*. W latach 2003-04 liczebność oceniono na 5-6 par. Wczesna data: 26.04.03 – 1 samiec. Brak ocen z przeszłości.

*__Gąsiorek__ *Lanius collurio*. W okresie badań gniazdowały 3-4 pary. Ptaki zasiedlały kępiasto rozmieszczone formacje krzewiaste pośród pól i łąk, a także zadrzewienia śródpolne.

*__Srokosz__ *Lanius excubitor*. Corocznie na omawianym terenie gniazdowała jedna para (w latach 2002-03 znaleziono gniazda z pisklętami). W okresie zimowym i przelotów regularnie spotykano 1-3 ptaki. Dawniej też stwierdzano tu lęgi pojedynczych par.

*__Sójka__ *Garrulus glandarius*. W latach 2003-04 gniazdowało 5-7 par. W latach 90. gniazdowało 1-5 par.

*__Sroka__ *Pica pica*. Corocznie gniazdowały 3 pary. W poprzednim okresie liczebność sroki wahała się od 1 do 6 par.

*__Wrona__ *Corvus cornix*. W latach 2003-04 wykazano 12-15 par. Żerujące wrony (najczęściej od kilku do kilkunastu osobników) spotykano we wszystkich porach roku. Maksymalne zgrupowanie: 24.11.04 – 220 ptaków (na spuszczonym stawie „Malik”). W ostatnim dziesięcioleciu na obszarze „Wielikąta” stwierdzono maksymalnie 11 par lęgowych wrony siwej.

__Czarnowron__ *Corvus corone*. W okresie 11.11.–4.12.04 jeden osobnik wykazujący cechy mieszańca (z dominacją cechy charakterystycznej dla formy *corone*) przebywał w stadzie wron na spuszczonym stawie „Malik” i „Razy”.

Kruk *Corvus corax*. Prawdopodobnie gniazdował w sąsiedztwie „Wielikąta", co roku widywano tu tokujące 2-3 pary. Od grudnia do połowy marca obserwowany wielokrotnie, maksymalnie 24 ptaki (10.02.04).

?Dziwonia *Carpodacus erythrinus*. 28 i 31.05. oraz 4.06.04 stwierdzono dwa śpiewające samce (w „Kompleksie Pierwszych Przesadek" i przy stawie „Kopalniany II"). W latach 90. dokonano jednej obserwacji: 26.06.98 – 1 samiec.

Śnieguła *Plectrophenax nivalis*. 9.11.03 widziano jednego ptaka (AH, KH).

+Ortolan *Emberiza hortulana*. W roku 2004 wykryto dwa stanowiska śpiewających samców na obrzeżach „Wielikąta".

***Potrzos** *Emberiza schoeniclus*. W okresie badań jego liczebność oceniono na 30-40 par (tab. 1). Małe stadka zimujących ptaków obserwowano regularnie od grudnia do lutego. W latach 1991-96 gniazdowało do 25 par.

***Potrzeszcz** *Emberiza calandra*. W latach 2003-04 gniazdowały 2-3 pary. W latach 90. stwierdzano lęgi pojedynczych par.

Oprócz gatunków wymienionych powyżej, na omawianym obszarze w latach 80. i 90. gniazdowały: kuropatwa *Perdix perdix*, przepiórka *Coturnix coturnix*, bażant *Phasianus colchicus*, sierpówka *Streptopelia decaocto*, turkawka *S. turtur*, płomykówka *Tyto alba*, pójdźka *Athene noctua*, krętogłów *Jynx torquilla*, skowronek *Alauda arvensis*, brzegówka *Riparia riparia*, dymówka *Hirundo rustica*, oknówka *Delichon urbica*, świergotek drzewny *Anthus trivialis*, świergotek łąkowy *A. pratensis*, pliszka siwa *Motacilla alba*, strzyżyk *Troglodytes troglodytes*, pokrzywnica *Prunella modularis*, rudzik *Erithacus rubecula*, kopciuszek *Phoenicurus ochruros*, pleszka *P. phoenicurus*, białorzytka *Oenanthe oenanthe*, kos *Turdus merula*, zaganiacz *Hippolais icterina*, jarzębatka *Sylvia nisoria*, piegża *S. curruca*, cierniówka *S. communis*, gajówka *S. borin*, kapturka *S. atricapilla*, świstunka leśna *Phylloscopus sibilatrix*, pierwiosnek *P. collybita*, piecuszek *P. trochilus*, muchołówka szara *Muscicapa striata*, muchołówka żałobna *Ficedula hypoleuca*, raniuszek *Aegithalos caudatus*, sikora uboga *Parus palustris*, czubatka *P. cristatus*, modraszka *P. caeruleus*, bogatka *P. major*, kowalik *Sitta europaea*, pełzacz leśny *Certhia familiaris*, pełzacz ogrodowy *C. brachydactyla*, kawka *Corvus monedula*, szpak *Sturnus vulgaris*, wróbel *Passer domesticus*, mazurek *P. montanus*, zięba *Fringilla coelebs*, kulczyk *Serinus serinus*, dzwoniec *Carduelis chloris*, szczygieł *C. carduelis*, makolągwa *C. cannabina*, grubodziób *Coccothraustes coccothraustes*, trznadel *Emberiza citrinella*.

Listę gatunków nielęgowych, obserwowanych na terenie „Wielikąta" dawniej lub ostatnio, uzupełniają: gołąb skalny (miejski) *Columba livia f. domestica*, siniak *C. oenas*, jerzyk *Apus apus*, świergotek rdzawogardły *Anthus cervinus*, jemiołuszka *Bombycilla garrulus*, paszkot *Turdus viscivorus*, mysikrólik *Regulus regulus*, muchołówka białoszyja *Ficedula albicollis*, czarnogłówka *Parus montanus*, gawron *Corvus frugilegus*, jer *Fringilla montifringilla*, czyż *Carduelis spinus*, rzepołuch *C. flavirostris*, czeczotka *C. flammea*, gil *Pyrrhula pyrrhula*.

Zmiany w awifaunie lęgowej

W związku ze szczegółowymi badaniami ornitologicznymi, prowadzonymi na stawach Wielikąt w dziesięcioletnich odstępach czasu od roku 1982 (Cempulik 1985, Szyra 2001), istnieje możliwość prześledzenia zmian wodno-błotnej awifauny lęgowej, jakie w tym okresie tam nastą-

Tab. 1. Lęgowa awifauna wodno-błotna zespołu przyrodniczo-krajobrazowego „Wielikąt” w latach 2002-2004.
Tab. 1. Breeding water and mud avifauna of Wielikąt nature-landscape complex in the years 2002-2004.

Gatunek / Species	Liczba par lęgowych / No. of breeding pairs		
	2002	2003	2004
Tachybaptus ruficollis	35	45-48	52
Podiceps cristatus	50-55	74-78	88-96
Podiceps grisegena	1	2	1
Podiceps nigricollis	16	12-15	20
Botaurus stellaris	2	3	3-4
Ixobrychus minutus	6	7	15
Ciconia ciconia	1	1	1
Cygnus olor	7	9	10-12
Anser anser	14	16-20	16-20
Anas strepera	25	30-35	25-28
Anas crecca	2	2	0-1
Anas platyrhynchos	45	38-43	35-40
Anas querquedula	6	3-4	3-4
Anas clypeata	3	1-3	1-2
Netta rufina	2-4	1-2	3-4
Aythya ferina	57	70-80	45-55
Aythya nyroca	-	1	0-1
Aythya fuligula	85	85-100	70-75
Circus aeruginosus	9	9-10	12
Rallus aquaticus	3	7	6
Porzana porzana	-	3	1-2
Porzana parva	-	0-1	-
Gallinula chloropus	17	20	25-27
Fulica atra	130-135	138	164-170
Charadrius dubius	1-2	1-2	1-2
Vanellus vanellus	8	5	8
Gallinago gallinago	-	-	0-1
Tringa totanus	2	1	1-2
Tringa ochropus	2	1-2	1
Actitis hypoleucos	-	1	1-2
Alcedo atthis	1	1	2
Luscinia svecica	4	5	4
Locustella naevia	5	5	3
Locustella fluviatilis	4	3	6
Locustella luscinioides	6	8	12
Acrocephalus schoenobaenus	60	80	45-50
Acrocephalus palustris	25-30	35	25-30
Acrocephalus scirpaceus	175	170	180
Acrocephalus arundinaceus	50	45	55
Panurus biarmicus	-	1	-
Remiz pendulinus	7	10	6
Carpodacus erythrinus	-	-	0-2
Emberiza schoeniclus	40	30-35	40

piły. Porównanie liczebności dla gatunków z tej grupy, gniazdujących w latach 80., 90. i obecnie, przedstawiono w tabeli 2.

W latach 1992-96 na terenie „Wielikąta" stwierdzono występowanie 45 gatunków ptaków wodno-błotnych, których gniazdowanie, według kryteriów PAO (1986), było pewne, prawdopodobne bądź możliwe (kropiatka i zielonka). 34 spośród nich gnieździły się rokrocznie, 5 występowało tylko w niektórych latach, a lęgi pozostałych sześciu (kureczki, sieweczka obrożna, kszyk, brodziec piskliwy i wąsatka) można uznać za efemeryczne.

W latach 2002-04 na omawianym terenie zanotowano występowanie 43 gatunków lęgowych, prawdopodobnie lęgowych bądź, których gniazdowanie należy uznać za możliwe (zielonka, kszyk, dziwonia); co roku gnieździło się 36 gatunków, w dwóch sezonach – 3, a 4 w jednym sezonie (tab. 1). Oprócz tego jeden gatunek (bielik) nie gnieździł się w granicach „Wielikąta", ale znajdował się on w obrębie jego terytorium lęgowego. W ostatnich latach nie uzyskano potwierdzenia lęgowości dwóch gatunków (kormoran i rycyk), które były notowane jako lęgowe w przeszłości. Niewystępowanie lęgowych kormoranów związane było z nieustannym płoszeniem przez pracowników gospodarstwa rybackiego ptaków przystępujących do budowy gniazd. Pomimo tego w okresie wędrówek notowany w znacznie większych ilościach niż na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, gatunek ten bowiem w kraju wykazuje silny wzrost liczebności (Tomiałojć i Stawarczyk 2003). Na obszarach stawów hodowlanych, powszechnie uważany za „szkodnika", jest tępiony. Z kolei zanik na tym terenie populacji lęgowej rycyka, ocenianej w latach 1982-83 na 10-12 par, a 10 lat później – do 3-4 par (Cempulik 1985, Szyra 2001), można tłumaczyć lokalnymi zmianami warunków siedliskowych, a mianowicie przekształceniem łąk w pola uprawne. Reasumując, skład gatunkowy awifauny wodno-błotnej „Wielikąta" nie uległ istotnym zmianom na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat.

W latach 1982-2004 dla 8 gatunków wykazano tendencje spadkowe (tab. 2). W przypadku krwawodzioba, zimorodka, a także czajki i łozówki (porównywane tylko w dwóch okresach) spadek liczebności związany był zapewne z lokalnymi zmianami w siedliskach lęgowych, takimi jak np. likwidacja łąk, przebudowa grobli, sukcesja szaty roślinnej (stawy przesadkowe, gdzie najliczniej w latach 90. gniazdowała łozówka, ze względu na brak środków finansowych na ich pielęgnację szybko pokryły się zaroślami topolowo-wierzbowymi). Natomiast podgorzałka była jeszcze w ubiegłym wieku najpospolitszą naszą grążycą (Taczanowski 1882). Katastrofalny spadek jej liczebności odnotowano w całym kraju, a jest on związany ogólnym wycofywaniem się tego gatunku z zajmowanego areału lęgowego (Hagemeijer i Blair 1997, Tomiałojć i Stawarczyk 2003). Przyczyny tak szybkiego zanikania podgorzałki pozostają nieznane, choć pewnie duże znaczenie ma likwidacja bagien i terenów podmokłych, które są dla tej kaczki optymalnym środowiskiem lęgowym (Tucker et al. 1994). Wykazane spadki liczebności dla perkoza rdzawoszyjego i płaskonosa przypuszczalnie także są zjawiskiem trwałym, albowiem również na innych śląskich kompleksach stawów ich liczebność spada (Dyrcz et al. 1991, Witkowski et al. 1995, Wiehle 2002), choć w przypadku tego pierwszego nie można jednak wykluczyć silnych fluktuacji (Czapulak et al. 1998). Niejasne są przyczyny obniżenia się liczebności remiza z 14-18 par w latach 90. do 6-10 par obecnie, ponieważ w „Wielikącie" nie zanotowano zmian w zasiedlanym przez ten gatunek środowisku, a w kraju obserwuje się wzrost jego liczebności (Tomiałojć i Stawarczyk 2003).

Odmienne tendencje odnotowano dla sześciu gatunków, tj. tych, w przypadku których stwierdzono wzrost liczbowy (tab. 2). Tymi gatunkami były: perkozek, gęgawa, krakwa, błotniak

Tab. 2. Porównanie liczebności ptaków wodno-błotnych gniazdujących na stawach Wielikąt w latach 1982--83 (wg Cempulik 1985), 1992-96 (wg Szyra 2001) i 2002-04 (wg autora). A – gatunki, których liczebność spadła, B – gatunki, których liczebność wzrosła, C – gatunki, które gnieździły się sporadycznie lub wyjątkowo (nielęgowe w latach 80.), D – gatunki nie wykazujące istotnych zmian liczebności, lub których wahania liczebności mają charakter miejscowych fluktuacji, + – gatunek lęgowy poza granicami „Wielikąta”, ale znajduje się on w obrębie terytorium pary, ? – brak danych.

Tab. 2. Comparison of numbers of water-mud birds nesting in the ponds of Wielikąt in the years 1982-83 (by Cempulik 1985), 1992-96 (by Szyra 2001) and 2002-04 (by the Author). A – species of decreased numbers, B – species of increased numbers, C – species nesting sporadically or exceptionally (non--breeding in the 1980's), D – species of none or locally fluctuating changes in numbers, + – species breeding outside Wielikąt, but within a pairs' territory, ? – no data available.

Gatunek / Species		Lata / Years					
		1982	1983	1992-96		2002-04	
				min.	max.	min.	max.
A	*P. grisegena*	2-3	3-4	2	4-5	1	2
	A. clypeata	2	3-4	3-4	6-7	1-2	3
	A. nyroca	3-4	3-4	-	2	-	1
	V. vanellus	?	?	6	21	5	8
	L. limosa	10-12	10-11	0-1	3-4	-	-
	T. totanus	3	5-6	2	3-5	1	2
	A. atthis	2	4-5	-	1	1	2
	A. palustris	?	?	70	80	25-30	35
	R. pendulinus	?	?	14	18	6	10
B	*T. ruficollis*	27-29	27	17-19	30-31	35	52
	A. anser	0-1	-	1	9-12	14	16-20
	A. strepera	13-15	11	24-26	53-58	25	30-35
	C. aeruginosus	6-7	6-7	7-9	14-15	9	12
	L. naevia	?	?	-	2	3	5
	E. schoeniclus	?	?	20	20	30-35	40
C	*Ph. carbo*	-	-	-	44	-	-
	H. albicilla	-	-	-	-	+	+
	P. porzana	-	-	-	1	-	3
	P. parva	-	-	-	0-1	-	0-1
	Ch. hiaticula	-	-	-	1	-	-
	G. gallinago	-	-	-	0-1	-	0-1
	A. hypoleucos	-	-	-	1-2	-	1-2
	P. biarmicus	?	?	-	1	-	1
	C. erythrinus	?	?	-	-	-	0-2

	P. cristatus	48-52	66-67	50-52	83-89	50-55	88-96
	P. nigricollis	20-24	33-38	13	25	12-15	20
	B. stellaris	1	2	2	4-5	2	3-4
	I. minutus	9-10	16	3-4	8-10	6	15
	C. ciconia	3	2	1	2	1	1
	C. olor	6-8	6	5-7	10	7	10-12
	A. crecca	-	1	1	13	0-1	2
	A. platyrhynchos	78	54-62	41	68	35-40	45
	A. querquedula	5-7	4-5	1-2	16	3-4	6
	N. rufina	1	2-3	1	4-5	1-2	3-4
	A. ferina	79	67	52-58	75-80	45-55	70-80
D	*A. fuligula*	124	71-79	63	102-106	70-75	85-100
	R. aquaticus	7-9	6-7	2	5	3	7
	G. chloropus	20	22	15-17	20	17	25-27
	F. atra	126-131	113-123	112-120	257-261	130-135	164-170
	Ch. dubius	1	3-4	0-2	4-5	1-2	1-2
	T. ochropus	1-2	2-3	-	2	1	2
	L. svecica	?	?	2	10	4	5
	L. fluviatilis	?	?	2	9	3	6
	L. luscinioides	?	?	6	12-14	6	12
	A. schoenobaenus	?	?	50	50	45-50	80
	A. scirpaceus	?	?	160	210	170	180
	A. arundinaceus	?	?	56	58-62	45	55

stawowy, świerszczak i potrzos. Perkozek w latach 80. i 90. wykazywał wahania liczebności wokół stanu stałego (około 30 par), a obecnie wyraźnie zwiększył liczebność (tab. 1), lecz nie wiadomo, czy jest to trwały trend, czy też krótkotrwałe silne fluktuacje. Wyższa liczebność kolejnych trzech gatunków jest wynikiem faktycznego wzrostu liczebności populacji, obserwowanym zarówno na innych terenach Śląska, jak i w kraju (Witkowski et al. 1995, Czapulak et al. 1998, Szlama i Majewski 1998, Tomiałojć i Stawarczyk 2003). W ostatnim dziesięcioleciu na omawianym terenie zwiększył też liczebność świerszczak oraz potrzos. Trudno jest jednak określić, czy w przypadku obu tych gatunków nie mamy do czynienia tylko z lokalnymi wzrostami, aczkolwiek ostatnio także na stawach w Spytkowicach zanotowano wzrost ich liczebności (Wiehle 2002).

Dla co najmniej 13 gatunków nie stwierdzono większych zmian liczebności w okresie 1982--2004. Były to następujące gatunki: bąk, łabędź niemy, cyraneczka, hełmiatka, głowienka, czernica, kokoszka wodna, sieweczka rzeczna, samotnik, podróżniczek, rokitniczka, trzcinniczek i trzciniak. Dalszych 8 gatunków: perkoz dwuczuby, zausznik, bączek, krzyżówka, cyranka, łyska, brzęczka i strumieniówka, charakteryzowało się fluktuacjami liczebności (tab. 2). Także w przypadku wodnika przypuszczalnie nie nastąpiły istotne zmiany, a stwierdzone różnice w liczbie par lęgowych między porównywanymi okresami związane są raczej z różnicami w metodyce badań.

Warto zwrócić uwagę, że populacja hełmiatki w „Wielikącie" od początku lat 80. utrzymuje się na stałym poziomie – średnio 2-3 pary lęgowe, pomimo efemeryczności tego stanowiska. Od

1987 roku 1-2 pary zaczęły gniazdować w pobliskim rezerwacie „Łężczak” k. Raciborza (Szlama i Majewski 1998). Oba te stanowiska należą obecnie do najbardziej stałych lęgowisk hełmiatki w kraju (Tomiałojć i Stawarczyk 2003). Z kolei w przypadku podróżniczka interesujące jest, że choć jest to gatunek w kraju wciąż zmniejszający liczebność (Tomiałojć i Stawarczyk 2003), znalazł na omawianych stawach dogodne miejsca lęgów, a w sąsiednim polderze „Buków” obserwuje się w ostatnich latach wzrost jego liczebności (G. Chlebik – inf. ustna). Również dla bączka, gatunku zanikającego na terenie całej Europy, stawy Wielikąt stały się jedną z najważniejszych ostoi na Śląsku (Hagemeijer i Blair 1997, Tomiałojć i Stawarczyk 2003).

Podsumowanie i wnioski

Obecnie zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Wielikąt” jest dla ptaków lęgowych i migrujących jednym z najważniejszych miejsc na Górnym Śląsku. Najnowsza waloryzacja zbiorników wodnych potwierdziła, że „Wielikąt” należy do najcenniejszych w skali regionu, a w skali kraju ma wartość wysoką (Stawarczyk 2001). W roku 2004 obiekt ten wraz z pobliskim Lasem Tworkowskim został wpisany na nową listę ostoi ptaków o znaczeniu międzynarodowym w Polsce w oparciu o kryteria BirdLife International (Ptasie Ostoje 2004). Stawy wielikąckie zostały również zaproponowane do Europejskiej Sieci Ekologicznej obszarów chronionych Natura 2000 (Parusel 2002).

W toku przeprowadzonych dotąd badań na terenie „Wielikąta” stwierdzono dotychczas występowanie 114 gatunków ptaków związanych ze środowiskiem wodno-błotnym, a wśród nich w wieloleciu 48 gatunków lęgowych, prawdopodobnie lęgowych bądź wykazujących możliwość gnieżdżenia się, co stanowi 59% krajowej słodkowodnej awifauny wodno-błotnej (Ferens i Wasilewski 1977). Na Śląsku więcej gatunków lęgowych z tej grupy ekologicznej stwierdzono tylko na stawach Stawno w dolinie Baryczy i na Zbiorniku Goczałkowickim (Witkowski et al. 1995, Grupa Czaplon). W sumie, uwzględniając również pozostałe gatunki, awifauna zespołu przyrodniczo-krajobrazowego i jego okolic obejmuje aż 226 gatunków ptaków, w tym 128 gatunków, których gniazdowanie było pewne, prawdopodobne bądź możliwe. Dla porównania, w całej Polsce gniazduje obecnie mniej lub bardziej regularnie 227 gatunków ptaków oraz 4 gatunki wyjątkowo (Tomiałojć i Stawarczyk 2003).

W świetle zebranych danych można stwierdzić, że stawy Wielikąt odznaczają się jakościowo i ilościowo najbogatszą awifauną lęgową wśród obiektów stawowych w swej klasie w skali Śląska (por. np. Witkowski et al. 1995, Szlama i Majewski 1998, Kopij 2001, Stawarczyk 2001). Bogactwo gatunkowe „Wielikąt” zawdzięcza nie tylko obecności zbiorników wodnych i otaczających je szuwarów, ale również przylegającym do nich łąkom, polom uprawnym, zadrzewieniom oraz rosnącym na groblach starym, dziuplastym drzewom i pasom zakrzaczeń.

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Wielikąt” jest miejscem gniazdowania wielu gatunków ptaków należących do kategorii zagrożonych na świecie, w Europie, w Polsce oraz na Śląsku. Poniżej ograniczono się do wyszczególnienia wyłącznie gatunków ptaków wodno-błotnych.

Spośród gatunków zaliczanych do zagrożonych w skali globalnej (kategoria 1, Tucker et al. 1994), tutejsze stawy są jednym z nielicznych krajowych stanowisk lęgowych ginącego gatunku kaczki – podgorzałki. Ta grążyca wykazuje stały spadek liczby par lęgowych w niemal wszystkich krajach Europy, w tym również w Polsce, gdzie jest obecnie jednym z najszybciej zanikających

gatunków. Dla przykładu, na Śląsku liczebność jej zmniejszyła się z 240-260 par na początku lat 80. (Dyrcz et al. 1991) do najwyżej 15-20 par obecnie (Tomiałojć i Stawarczyk 2003), a w całym kraju pozostała już tylko na około 20 stanowiskach (Głowaciński 2001).

Gatunkami aktualnie zagrożonymi w skali europejskiej (kategoria 2 i 3, Tucker et al. 1994), występującymi na terenie „Wielikąta" są: bąk, bączek, krakwa, cyranka, krwawodziób i zimorodek. Do tych samych kategorii należą również 3 gatunki gniazdujące w bliskim sąsiedztwie stawów, wykorzystujące je jako część swych areałów żerowiskowych. Są to bocian czarny, bocian biały i bielik. Dalszych 5 gatunków ptaków jest natomiast zaliczanych do grupy potencjalnie zagrożonych w skali europejskiej (kategoria 4, Tucker et al. 1994). Tymi gatunkami są: głowienka, brzęczka, łozówka, trzcinniczek i potrzos.

Dziewięć gatunków, których lęgi stwierdzono na stawach lub w ich pobliżu, umieszczonych zostało w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt (gatunki zagrożone w skali kraju, Głowaciński 2001). Są to następujące gatunki: bąk, bączek, hełmiatka, podgorzałka, bielik, zielonka (?), sieweczka obrożna, podróżniczek i wąsatka.

Do gatunków uznawanych za zagrożone na Śląsku (Dyrcz et al. 1991, zmodyfikowane) należą, obok dziewięciu wyżej wymienionych gatunków zagrożonych w skali krajowej, także: perkoz rdzawoszyi, cyraneczka, kropiatka, krwawodziób, samotnik i brodziec piskliwy. 6 gatunków ptaków gniazdujących na omawianym terenie należy do grupy potencjalnie zagrożonych w skali Śląska (Dyrcz et al. 1991, zmodyfikowane). Są to: krakwa, cyranka, płaskonos, kszyk (?), zimorodek i dziwonia (?).

Stawy rybne Wielikąt odgrywają ważną rolę dla ptaków także poza sezonem lęgowym. W miesiącach letnich bardzo licznie pierzą się na tym terenie ptaki wodne: łabędzie nieme (300--1300 osobników), gęgawy (max. 200 gęsi), kaczki (łącznie do kilku tysięcy ptaków), łyski (do 3200 osobników) i perkozy (np. do 450 perkozów dwuczubych). W okresach odłowu ryb zanotowano maksymalnie: 480 kormoranów, 72 czaple białe, 310 czapli siwych, 4000 śmieszek i 350 dużych mew (srebrzyste/białogłowe). Późną jesienią każdego roku na spuszczonych stawach zatrzymują się pokaźne stada siewek złotych (do 1200 ptaków), siewnic (do 70 ptaków), czajek (do 3000 osobników), kulików wielkich (do 100 osobników), które znajdują tu dogodne warunki do żerowania i odpoczynku. Ponadto podczas przelotów stwierdzono w „Wielikącie" wiele gatunków bardzo rzadkich w Polsce (podlegających weryfikacji Komisji Faunistycznej), takich jak: kormoran mały, czapla nadobna, warzęcha, gęś mała, gęś tybetańska, bernikla rdzawoszyja, kazarka rdzawa, sterniczka, sęp płowy, terekia i wydrzyk długosterny. Wysoka była liczba bardzo wczesnych obserwacji wiosennych i późnych jesiennych szeregu gatunków.

Konkludując, przedstawione w niniejszej pracy fakty predestynują ten teren do objęcia wyższą formą ochrony prawnej, jaką jest rezerwat ornitologiczny. Doprowadziłoby to do zaprzestania na stawach polowań, które są dziś głównym zagrożeniem dla awifauny tej ostoi.

Podziękowania

Wszystkim osobom, których dane z obserwacji terenowych wykorzystano w niniejszej pracy (w przeglądzie gatunków przy rzadkich i fenologicznie nietypowych stwierdzeniach podano w nawiasach inicjały), serdecznie dziękuję za ich udostępnienie. Są to: Grzegorz Chlebik (GC), Agnieszka Henel (AH), Krzysztof Henel (KH), Bernard Pawlik (BP), Mariusz Rojek (MR), An-

drzej Sojka (AS) i Dariusz Szlama (DS). Szczególne podziękowania pragnę wyrazić Panu Sławomirowi Grabowskiemu, Dyrektorowi Gospodarstwa Rybackiego w Wielikącie, za cierpliwy i wyrozumiały stosunek do ornitologów prowadzących badania na terenie kompleksu stawowego.

LITERATURA

Bauer K., Glutz U. N. 1966-1969. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. I-III. Frankfurt a. Main.

BirdLife/European Bird Census Council 2000. European bird populations: estimates and trends. Cambridge, U. K.: BirdLife International (BirdLife Conservation Series No. 10).

Borowiec M. 1994. Ekologia rozrodu trzcinniczka *Acrocephalus scirpaceus* na stawach milickich. Ptaki Śląska 10: 5-18.

Borowiec M., Stawarczyk T., Witkowski J. 1981. Próba uściślenia metod oceny liczebności ptaków wodnych. Not. Orn. 22: 47-61.

Cempulik P. 1985. Wodno-błotne *Non-Passeriformes* na stawach rybnych Wielikąt (Górny Śląsk). Acta orn. 21: 115-134.

Cempulik P., Sochacka M., Żyła W. 2003. Ścieżka dydaktyczna po zespole przyrodniczo-krajobrazowym „Wielikąt”. PTPP „pro Natura”.

Czapulak A., Betleja J. 2001. Zimowanie ptaków wodnych na Śląsku w latach 1996-1999. Ptaki Śląska 13: 107-123.

Czapulak A., Adamski A., Cieślak M., Zawadzki L. 1998. Ptaki wodne rezerwatu „Stawy Przemkowskie” w latach 90. Ptaki Śląska 12: 81-112.

Czapulak A., Lontkowski J., Nawrocki P., Stawarczyk T. 1987. ABC obserwatora ptaków. Muzeum Okręgowe w Radomiu.

Dombrowski A., Rzępała M., Tabor A. 1993. Wykorzystanie stymulacji magnetofonowej w ocenie liczebności lęgowych populacji perkozka (*Tachybaptus ruficollis*), wodnika (*Rallus aquaticus*), zielonki (*Porzana parva*) i kokoszki wodnej (*Gallinula chloropus*). Not. Orn. 34: 359-369.

Dyrcz A. 1989. Tereny ważne dla ornitologii i ochrony ptaków w Polsce. Przegl. Zool. 33: 417-437.

Dyrcz A., Grabiński W., Stawarczyk T., Witkowski J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Uniwersytet Wrocławski.

Ferens B., Wasilewski J. 1977. Fauna słodkowodna Polski – Ptaki *Aves*. PWN, Warszawa-Poznań.

Głowaciński Z. (Ed.). 2001. Polska czerwona księga zwierząt. PWRiL, Warszawa.

Gromadzki M., Dyrcz A., Głowaciński Z., Wieloch M. 1994. Ostoje ptaków w Polsce. Biblioteka Monitoringu Środowiska, Gdańsk.

Hagemeijer W. J. M., Blair M. J. (Eds). 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. P&AD Poyser, London.

Kondracki J. 1998. Geografia regionalna Polski. Warszawa.

Kopij G. 2001. Awifauna Stawów Niemodlińskich. Chrońmy Przyr. Ojcz. 57: 46-80.

Krotoski T. 1983. Melanistyczny okaz czapli siwej (*Ardea cinerea*). Not. Orn. 24: 102.

Parusel J. (Ed.). 2002. Natura 2000. Europejska sieć ekologiczna w województwie śląskim (propozycje). Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska, Katowice.

Pax F. 1925. Wirbeltierfauna von Schlesien. Berlin.

Polski Atlas Ornitologiczny. 1986. Instrukcja zapisu obserwacji i wypełniania formularzy atlasowych. Komunikat 2. SO IE PAN, Gdańsk.
Ptasie Ostoje 2001. Biuletyn Programu Ostoi Ptaków. OTOP.
Ptasie Ostoje. 2004. Ostoje ptaków o znaczeniu międzynarodowym w Polsce – nowa lista opracowana w oparciu o kryteria BirdLife International dla krajów Unii Europejskiej. Biuletyn Programu Ostoi Ptaków Nr 8. OTOP.
Ranoszek E. 1983. Weryfikacja metod oceny liczebności lęgowych ptaków wodnych w warunkach stawów milickich. Not. Orn. 24: 177-201.
Ranoszek E. 2001. Występowanie i preferencje siedliskowe w okresie lęgowym słowika szarego *Luscinia luscinia* i słowika rdzawego *Luscinia megarhynchos* w dolinie Baryczy. Ptaki Śląska 13: 19-30.
Stawarczyk T. 2001. Ornitologiczna waloryzacja akwenów Śląska. Ptaki Śląska 13: 5-18.
Szlama D., Majewski P. 1998. Ptaki rezerwatu „Łężczak" koło Raciborza. Not. Orn. 39: 1-11.
Szyra D. 2001. Awifauna stawów rybnych Wielikąt koło Lubomi (województwo śląskie). Ptaki Śląska 13: 67-85.
Szyra D. 2003. Ptaki wodne kompleksu stawowego Wielikąt. Chrońmy Przyr. Ojcz. 59, 5: 99-113.
Szyra D. 2003a. Obserwacja melanistycznego osobnika czapli siwej na Górnym Śląsku. Przyroda Górnego Śląska 32: 14.
Taczanowski W. 1882. Ptaki krajowe. Tom I. Kraków.
Tomiałojć L. 1990. Ptaki Polski: rozmieszczenie i liczebność. PWN, Warszawa.
Tomiałojć L., Stawarczyk T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. PTPP „pro Natura". Wrocław.
Tucker G. M., Heath M. F., Tomiałojć L., Grimmet R. F. A. 1994. Birds in Europe: their conservation status. Cambridge, U. K.: BirdLife International (BirdLife Conservation Series No. 3).
Wesołowski T., Winiecki A. 1988. Tereny o szczególnym znaczeniu dla ptaków wodnych i błotnych w Polsce. Not. Orn. 29: 3-25.
Wiehle D. 2002. Ptaki stawów rybnych w Spytkowicach w latach 1995-2000. Chrońmy Przyr. Ojcz. 58: 25-61.
Witkowski J., Orłowska B., Ranoszek E., Stawarczyk T. 1995. Awifauna doliny Baryczy. Not. Orn. 36: 5-74.

Adres autora:
ul. Górnicza 60/7
44-286 Wodzisław Śląski